

קונדרים

מאמרים ועיונים בהלכה ומנהג ועניינים שונים

גליון י"ד

ובזה הנעלה בא"ל המולך והפירה את שמלת טביו. בתמלה ותחננוס די יכלא
להחיה. כמאמר תביא ותחננוס אנוכלם צבי נצביה. בנכ יבא ודמנעה עב
לחיה. ובניה, כדנה דתמלה בדמנה לעולם לא הדרא דיקנא. הן עומדין להתפלל כארי. תנשא
הבקר היה. במדיות יליע לו נמשן לו חיה. וידי אדם משונות לקבל תשנה ותמלה היא וזה פירה.
הכל מאומץ בחו בארעא נשמרא. בקרט בהיותו יוצא ובא בעקב דצאן אשר גבול ראשונ' נזיר
חטיא. המינקד על פי קפריס וקופריס הן האדם היה. מנחל ורבעל הנשר הקדוש אביהן של ישראל
ומשה היה. דועה ישראל בפפרו סכר אהבה הפלה עצה הגדיל תושיה. נסם שם לו חוק ומשפט כמעין
הנחמבר חלינו נניא. כי כמו שאין להנסיף ולפרוע במגילי דהלכות איסור ויהי וחסר פתח לנו
כן היה. כמו כן בנוסח התפלה ענינו אין כלוסיף וממנו אין פגועה קל נפל מן סמיא. אסר. אכנס
יעשה זאת וכן אדם יחזיק בה ביד חזקה ובגיוע נפואה. וכבר ידוע היות מנחל ורבעל בכל ענינו
ומנהגותיו דתם במגיל על פיו שניא שכליכו נאנשיא. כאשר העיד גבר בענז ותעצומות הרב
מקדיר מקראש זרע בפפרו סימן ב' ר"ל ע"ה היא העקרה

ניסן ה'תשפ"ה (ב'של"ו לשטרות)

קונדריס

מאמרים ועיונים

בהלכה ומנהג ועניינים שונים

בעריכת
דוד צדוק

..... גליון י"ד

מודיעין עילית
ניסן ה'תשפ"ה ליצירה - ב'של"ו לשטרות

יוצא לאור ע"י

מכון "נצח יוסף"
לחקר המסורת

ע"ש רבי יוסף ב"ר חיים צאלח ז"ל

דוא"ל: kunderis.m@gmail.com

© ה'תשפ"ה (2025)
כל הזכויות שמורות לעורך

לקבלת קובץ זה (במיל) ללא תמורה
יש לפנות לכתובת דוא"ל הנ"ל
(ניתן להעבירו ולהפיצו הלאה ותעב"ט)

על גבי הכריכה:

קטע מתוך הקדמת מהרי"ץ ז"ל לתכלאל עץ חיים. בו מצויין את אשר אין להוסיף או לגרוע במילי דהלכות או בנוסח התפילה ממה שפטר לנו הרמב"ם ז"ל, ועיי"ע שם.
(צילום מתוך תכלאל עץ חיים כת"י [המכונה כת"י רצאבי], מעובדו המנוח הרה"ג יוסף רצאבי ז"ל, תנצב"ה.)

תוכן העניינים

עמוד

מעט העורך ד

~ ~ ~

סימן קא בגדר שימור מצה של מצוה והמסתעף ה

סימן קב מאימתי הוא שימור המצות טו

סימן קג גדר מצה שאינה שמורה לדעת הרמב"ם כג

סימן קד דין מי שאין לו מצה שמורה בלילה הראשון כט

סימן קה בדין התולש בבהמה מתה לז

סימן קו הערה בדין ברירה בשני מיני אוכלין מא

סימן קז יישוב דעת הרמב"ם בדין לאלתר בבורר מג

סימן קח בירור שיטת רש"י בגדר איסור בורר מו

סימן קט בגדר רבויי בשיעורא לחולה בשבת נ

סימן קי הערה בדברי הכסף משנה בדין מלאכה דגוי בשבת נב

~ ~ ~

תשובת הראב"ד מהר"ר יוסף אלקארה ז"ל

בדין הנחת תפילין של יד מעומד נד

~ ~ ~

דיואן בכתיבת מהרי"ץ עם הערותיו עליו נח

~ ~ ~

מעט העורך

חלפו כמעט שנותיים מאז יצא הגליון הקודם, אך לא אמרתי נואש, והנה גליון חדש לפניכם. מי יתן, וכוחי אז לפני עשור שנים [כשיצא לאור הגליון הראשון], יהיה כן כוחי עתה. יהי רצון מלפני המקום ב"ה.

ארבעת המאמרים הראשונים אשר לפניכם, סובבים על ענין המצה המשומרת, מארבעה פנים. כמובן, איני בא להורות ואף לא לקבוע מסמרות, אלא לעורר את לב המעיין, וככל אשר יורוהו רבותיו כן יעשה.

שאר המאמרים, עוסקים בהלכות שבת. אמנם, כתבתים בצעירותי כשעסקתי רבות בעניינים אלו, אך מכל מקום אינם אלא בגדר הערות בלבד ותו לא.

וכדרכי, ראיתי לנכון לשתף אתכם גם במעט המציאות שמצאתי, מגדולי חכמינו אנשי ארץ התימן זיע"א.

יהי רצון, שחג הפסח הקרב ובא עלינו לטובה, יהא לנו חג חירות כללי ופרטי ברוחניות ובגשמיות, ונזכה לרוות נחת מאת עמלינו אלו הבנים. אכי"ר.

סימן קא

בגדר שימור מצה של מצוה והמסתעף

של מצות פסח עביד לה, אלא לשם מצה של זבח. עכ"ל.

אמנם הרמב"ם פירש (פסחים פ"ב מ"ה) בזה"ל, אכילת מצה בליל פסח, מצות עשה והוא דבר ה' בערב תאכלו מצות וכו'. והטעם שמחמתו לא יצא אדם ידי חובתו בחלות תודה ורקיקי נזיר כשעשאן לעצמו, כלומר להקריבן עם הקרבן שהוא חייב בו כמו שנצטוינו ואף על פי שהן מצה גמורה, לפי שנאמר ושמרתם את המצות, ובא בקבלה מצה המשתמרת לשם מצה, יצאת זו שאינה משתמרת לשם מצה אלא לשם זבח. עכ"ל.

וכבר כתב הר"ף (שבת דף טו. בדפי הר"ף) דסוגיא בכוליה תלמודא, כל היכא דאיפליגו רבה ורב יוסף, הלכה כרבה, בר משדה קנין ומחצה. וכדאיתא בבבא בתרא (דף קיד:).

כן פסק רבינו הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פ"ו ה"ט) כרבה וז"ל, חלות תודה ורקיקי נזיר שעשה אותן לעצמו, אין יוצאין בהן, שנאמר (שמות י"ב) ושמרתם את המצות, מצה המשתמרת לענין מצה בלבד, היא שיוצאין בה. אבל זו, משתמרת לענין הזבח. ואם עשאן

תנן בפסחים (דף לה.) אלו דברים שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח, בחיטים בשעורים בכוסמין ובשיפון ובשבולת שועל. ויוצאין בדמאי ובמעשר ראשון שנטלה תרומתו וכו'. חלות תודה ורקיקי נזיר, עשאן לעצמו אין יוצא בהן, עשאן למכור בשוק יוצאין בהן. ע"כ.

ואמרינן התם בגמרא (שם דף לה.) חלת תודה ורקיקי נזיר וכו'. מנא הני מילי. אמר רבה, דאמר קרא ושמרתם את המצות, מצה המשתמרת לשם מצה, יצתה זו שאין משתמרת לשם מצה אלא לשום זבח. רב יוסף אמר, אמר קרא שבעת ימים מצות תאכלו, מצה הנאכלת לשבעת ימים, יצתה זו שאינה נאכלת לשבעת ימים אלא ליום ולילה. וכו'. וטעמא מאי. אמר רבה, כל לשוק, אימלוכי מימלך, אמר, אי מזדבן מזדבן, אי לא מזדבן איפוק בהו אנא. ע"כ.

פירש רש"י (שם דף לה:) וז"ל, ושמרתם את המצות עביד לה שמירה לשם מצה, כל שימור שאתה משמרה שלא תחמיץ, התכוון לשם מצה של מצוה. יצאת וכו', דלאו לשם מצה

ופירש רבינו הרמב"ם (שם) בזה"ל, עיסת הכלבים, היא שנילושה בסובה ובמורסנה וכיוצא, ודעתו עליה להאכילה לכלבים או זולתן משאר בעלי חיים, ולא לאכילת אדם. אינו חייב בחלה שהרי אמר ה' באכלכם מלחם הארץ וכו'. ואין אדם יוצא בה ידי חובתו בפסח, לפי שאין אדם יוצא ידי חובתו אלא בדבר שחייב בחלה כמו שביארנו לעיל. ואם חשב עליה לאכילת אדם ולאכילת בעלי חיים הרי זו חייבת כמו שחייבת כל עיסה שאין בה דופי וכו'. עכ"ל.

אמנם צ"ע, מדוע גבי עיסת הכלבים נקט רבינו טעם דאין אדם יוצא ידי חובתו בפסח משום דאין אדם יוצא ידי חובתו אלא בדבר שחייב בחלה, ולא נקט הטעם דפירש גבי חלות תודה ורקיקי נזיר דאין אדם יוצא בהן ידי חובתו דבעינן מצה המשתמרת לשם מצה. וכי בחיוב חלה תלא מילתא.

ואכן, מהא דכתב רבינו בחיבור (הלכות חמץ ומצה פ"ו ה"ה), נראה שחזר בו מפירושו הנ"ל. שכן שם כתב בזה"ל, עיסת הכלבים, בזמן שהרועים אוכלין ממנה, יוצא בה ידי חובתו. אין הרועים אוכלין ממנה, אינו יוצא בה, שאין זו משומרת לשם מצה. עכ"ל. הרי שנקט טעם מצה המשתמרת שם מצה, ולא נקט הטעם משום חיוב חלה.

~ ~ ~

למכור בשוק, הרי זה יוצא בה ידי חובתו. שהעושה למכור בשוק, דעתו שאם לא ימכרו יאכל אותן, ונמצא בשעת עשייתן שמרן לשם מצה. עכ"ל.

~ ~ ~

מהא דכתב רש"י (שם) 'כל שימור שאתה משמרה שלא תחמיץ התכוון לשם מצה של מצוה', נראה לדעתו, ש'ושמרתם את המצות' היינו שיתכוון לשם מצה של מצוה, ולא עצם השימור מחמץ.

אולם, לדעת רבינו הרמב"ם בפירושו הנ"ל (שם), נראה מסתימת לשונו, ש'ושמרתם את המצות' היינו לשמרם מחמץ כפי שצוו חכמים, ולא שצריך לכוון בשמירתם לשם מצה של מצוה.

~ ~ ~

כיוצא בזה, תנן נמי במסכת חלה (פ"א מ"ח) עיסת הכלבים, בזמן שהרועים אוכלין ממנה, חייבת בחלה, ומערבין בה ומשתתפין בה, ומברכין עליה ומזמנין עליה, ונעשית ביום טוב, ויוצא בה אדם ידי חובתו בפסח. אם אין הרועים אוכלין ממנה, אינה חייבת בחלה, ואין מערבין בה ואין משתתפין בה, ואין מברכין עליה ואין מזמנין עליה, ואינה נעשית ביום טוב, ואין אדם יוצא בה ידי חובתו בפסח. בין כך ובין כך, מטמאה טומאת אוכלין. ע"כ.

כדבריו פסק הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פ"ה ה"א), אלא שגבי לשה בחמה או ביומא דעיבא, פליג ארי"ף וסבירא ליה דשרי בדיעבד [ראה מה שכתבנו בזה לקמן סימן ק"ג].

אולם הרי"ף גיאת (הלכות פסחים, עמוד ש"ב-ש"ג) כתב בזה"ל, דרש רבא, אשה לא תלוש לא בחמה ולא בחמין ולא בחמי חמה פי' מים כגון שנתחממו בחם השמש וי"א מים הנטלים מן החמה כגון חמי טבריה וכו', אלא במים שלנו דהיינו מיא דביתו. וכו'. ואם עברה ולשה בכל הני דאמרינן, אסור באכילה. וכיון שמים גרופין ממחרין להחמיץ, בין בלילה ראשון בין ז' יומי אשה לא תלוש אלא במים שלנו. והכי אמר בהלכות, היכא דעברה ולשה בכל הני דאמרינן כאן, אסור למיכל מן ההוא לחמא ולא נפיק ביה ידי חובת מצה. דאיבעיא להו עברה ולשה מהו, מר זוטרא שרי רב אסי אסר, והלכתא כרב אשי. ואנו סוברים, דמאי אסור, אסור באכילת מצה דמצוה בלבד, משום שאינו משומרת כהלכתה. באכילה בעלמא בהנאה, מותר. עכ"ל. וכן העלו לדבריו באיסור והיתר לרש"י (סימן י"ז).

כמו כן כתב העיטור (עשרת הדיברות – הלכות מצה ומרור דף קכט טור ד) וז"ל, עברה ולשה מאי. מר זוטרא אמר, עברה ולשה אסור. אפילו במים שלנו קאמר. וקי"ל כרב אשי. ומסתברא, הני

והנה איתא בפסחים (דף מב.) אמר רב יהודה, אשה לא תלוש אלא במים שלנו וכו'. דרש רבא, אשה לא תלוש בחמה, ולא בחמי חמה, ולא במים הגרופין מן המולייר, ולא תגביה ידה מן התנור עד שתגמור את כל הפת וכו'. איבעיא להו, עברה ולשה מהו. מר זוטרא אמר, מותר. רב אשי אמר, אסור. אמר מר זוטרא, מנא אמינא לה, דתניא אין לותתין השעורין בפסח, ואם לתת, נתבקעו אסורים, לא נתבקעו מותרין. ורב אשי אמר, אטו כולוהו חדא מחיתא מחיתנהו, היכא דאיתמר איתמר, והיכא דלא איתמר לא איתמר. ע"כ.

כתב הרי"ף (שם דף יב: בדפי הרי"ף) בזה"ל, אמר רב יהודה, אשה לא תלוש אלא במים שלנו. דרש רבא, אשה לא תלוש לא בחמה ולא בחמין ולא בחמי חמה, ולא במים הגרופים פירוש מים שנשאבו בו ביום, אלא במים שלנו. ולא תגביה ידה מן התנור עד שתגמור את הפת, כלומר שלא תתעסק בדבר אחר ותניח העיסה וכו'. איבעיא להו עברה ולשה מאי. מר זוטרא אמר מותר, ורב אשי אמר אסור. וקיימא לן כרב אשי. ולא מיבעיא מיתב בשימשא ומילש דאסור, אלא אפילו מיתב תותי רקיעא ביומא דעיבא ומילש אסור, ואף על גב דלא נפלה שמשא בההיא דוכתא. מאי טעמא, יומא דעיבא, כוליה שימשא. עכ"ל.

ודעימיה, הוא בגדר דין 'ושמרתם את המצות' מצה המשתמרת לשם מצה, וכמחלוקתם של רש"י והרמב"ם לעיל.

רדעת הרי"צ גיאת והעיטור, כסברת רש"י, דהא דבעינן 'ושמרתם את המצות' מצה המשתמרת לשם מצה, היינו להיכר בעלמא, דלא תהוי לשם זבח וכדו' אלא לשם מצה [ועל כן בעינן שיתכוון לשם מצה של מצוה], אך לא משום חשש חימוץ גרידא [כמובן שהרי"צ גיאת היה לפני רש"י בזמן, אלא ששוו בסברותיהם. וכן בכל מקום שנזכרים לקמן].

רהרי חלות תודה ורקיקי נזיר, באים מצה ואינם באים חמץ. ואם הא דבעינן להו מים שלנו או דלא תלוש האשה בחמה ולא בחמין ולא בחמי חמה, הוא משום חימוץ גרידא, אף בחלות תודה ורקיקי נזיר היה לנו לחשוש כן, דהא אינם באים חמץ אלא מצה. אלא ודאי, לא משום חימוץ בעינן להו במצה של מצוה, אלא שימור בעלמא להיכר דאינה לשם זבח אלא לשם מצה.

אבל לדעת הרי"ף והרמב"ם, הא דבעינן 'ושמרתם את המצות' מצה המשתמרת לשם מצה, לאו להיכר בעלמא הוא, אלא משום חשש חימוץ גרידא.

דבמצה של מצוה, בעינן שמירה תירה, דהכי דרשינן קרא ד'ושמרתם את המצות'. מה שאין כן

מילי למצה משתמרת. ומים שלנו, נמי למשמרת. אבל לאכילה, שרי. דקיימא לן, בציקון[ת] של גוים, אדם ממלא כרסו מהם כו', והוא שאין סדקין. אבל רש"י פירש עברה ולשה אסור, משום קנסא, ולא דמי לבצקות של גוים. ואם שגג או נאנס, מותר. עכ"ל.

לדבריהם, הא דדרש רבא אשה לא תלוש בחמה וכו', והא דאסר רב אשי אף בדיעבד, אינו אלא לענין מצה של מצוה בלילה הראשון, דבעינן מצה המשתמרת. אבל בשאר ימים, ואפילו בלילה הראשון כשאין לו אלא כזית מצה המושמרת, מותר לאכול מהם להנאה.

וכבר העיר על דבריהם הרב המגיד משנה (שם) בזה"ל, וראיתי בהלכות הרב ר' יצחק אבן גיאת ז"ל ובעיטור, מפרשים דינן אלו דוקא במצה משומרת, אבל לא בשאר הפת. ואין זה אמת. דהא סתם קאמרי. ועוד, דלא הוה להו למימר מותר ואסור, אלא יוצא ואינו יוצא. וכן מענין מקומו מוכרח מההיא דלותתין, דבכל פת אמרו. וזה דעת רוב המפרשים, ועיקר. עכ"ל. וכן העיר הרא"ש (פסחים פ"ב סוף סימן ל"א) על דבריהם.

~ ~ ~

אך נראה, שיסוד מחלוקתם של הרי"צ גיאת והעיטור עם הרי"ף והרמב"ם

שמירה יתירה ד'ושמרתם את המצות'
[וראה מה שכתבנו בזה לקמן (סימן ק"ג).
ושמא משום כך חלק הרמב"ם על הרי"ף
במה שאסר בדיעבד גם אם לשה תחת
השמש או תחת הרקיע ביום העבים].

~ ~ ~

עוד איתא בפסחים (דף מ.) רבא אמר,
אסור ללתות. אלא הא דתניא אין
לותתין שעורין בפסח, שעורין הוא
דלא, הא חיטי שרי. וכו'. הדר אמר
רבא, מצוה ללתות, שנאמר ושמרתם
את המצות. אי לא דבעי לתיתה, שימור
למאי. אי שימור דלישה, שימור דלישה
לאו שימור הוא, דאמר רב הונא,
בצקות של נכרים אדם ממלא כריסו
מהן ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה.
באחרונה אין, בראשונה לא. מאי
טעמא, משום דלא עבד בהו שימור.
ולעביד ליה שימור מאפיה ואילך. אלא
לאו שמע מינה, שימור מעיקרא בעינן
וכו'. ע"כ.

ופירש רש"י (שם) וז"ל, בצקות של
נכרים, שמכיר בהן שלא
החמיצו, שאין שם לא קרני חגבים ולא
הכסיפו פניו, דהוא הוי סימן סידוק
וסימן שיאור כדלקמן. שיאכל כזית מצה
באחרונה, דבהא לא נפיק ידי חובת
מצה, משום דלא הוי לה שימור לשם
מצה, ואף על פי שאנו רואין שאין כאן
חימוץ, ומיהו למצה של מצוה שימור
לשמה בעינן. עכ"ל.

בחלות תודה ורקיקי נזיר, דלא בעינן
שמירה יתירה כמצה של מצוה. ושמירה
יתירה דאמרינן, כגון דבעינן מים שלנו
וכן דלא תלוש האשה בחמה ולא בחמין
ולא בחמי חמה. ומכל מקום, אף חלות
תודה ורקיקי נזיר אסור ללוש בפושרין.

[והא דתנן (מנחות דף נה.) כל המנחות
נילושות בפושרין ומשמרין שלא
יחמיצו, הוא כדכתב הרמב"ם (הלכות
מעשה הקרבנות פ"ב הכ"א) הואיל ולישתן
ואפייתן בפנים בעזרה ואנשי פנים זריזין
הן. אבל חלות תודה ורקיקי נזיר, הרי
מעשה הלחם של שניהם הוא חוץ
לעזרה, כדכתב הרמב"ם (שם פ"ט הכ"ד),
ואם כן פשוט הוא שאסור ללוש אותם
בפושרין, דהא אינם זריזין ככהנים.
וראה עוד ירושלמי (פסחים פ"ב ה"ז) מימרא
דר' אמי.]

לפיכך, לא אסר הרמב"ם בדיעבד,
אלא אם כן לשה האשה
במים שנשאבו בו ביום ולא במים שלנו,
שהוא קרוב יותר להחמיץ, וכל שכן אם
לשה בחמין או בחמי חמה. אבל אם
לשה האשה תחת השמש או תחת הרקיע
ביום העבים או שלא צננה ידיה או
עשתה עיסה יתר משיעור חלה, כיון
שאינו קרוב כל כך להחמיץ ואינו אלא
משום שמירה יתירה ד'ושמרתם את
המצות', על כן לא אסר בדיעבד, ומכל
מקום בכהאיי גוונא לא הויא לדעתו
מצה המשתמרת לשם מצה, דליכא הכא

אם לשו במים שלנו, הא בעינן שיהא ישראל עומד על גביו להשגיח שאין בהם כל סרך חימוץ, ואם כן ממה נפשך שרי [בכחאי גוונא דשרי לקחת פת של גויים (ראה הלכות מאכלות אסורות פי"ז הי"ב והי"ג)].

ואכן, כתב הר"ן שם על הרי"ף (פסחים דף יב. בדפי הרי"ף) בזה"ל, ומיהו הני מילי במצה דמצוה. אבל שאר הלחם שאדם אוכל בפסח, לא בעי שימור לשם מצה כלל, אלא שיהא יודע בודאי שלא בא לידי חמוץ. דתניא בגמ' הקמחים והבצקות של נכרים, אדם ממלא כריסו מהן. ופרש"י ז"ל, כגון שהוא מכיר בה שלא בא לידי חמוץ, שאין בה שיאור וסידוק. ומיהו לא נהירא, שהרי יש לו לחוש שמא עירב בה שאור כדרך שהנחתומין עושין. לפיכך נראין דברי רבינו חננאל ז"ל, שפירש, שלשה הנכרי בפני ישראל במים שלנו, וראה שלא עירב בה שאור. ואין בינה לבצק של ישראל, אלא שלא נעשה בה שימור לשם מצה. עכ"ל. נמצא שגם רבינו חננאל, מסכימה דעתו כדעת הרי"ף והרמב"ם. וכן כתב הבית יוסף (או"ח סוף סימן תנ"ד).

[אך] ראיתי להרא"ש (פסחים פ"ב סימן כ"ו) שדחה למי שפירש כרבינו חננאל, ושמא אילו היה רואה שהן הן דברי רבינו חננאל היה חוזר בו, דהרי רגיל לומר דדבריו הן דברי קבלה. [

אף כאן, הרי"צ גיאת והעיטור סברי כסברת רש"י, דהא דאמר רב הונא בצקות של נכרים אדם ממלא כריסו מהן ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה, היינו בצקות של נכרים ממש. ואם כן, אף שלא לשו בצקות אלו במים שלנו, הרי הן מותרים למלא כריסו מהן ואפילו בלילה הראשון, ובלבד שיאכל באחרונה כזית ממצה המשומרת.

וכפי המבואר בדעתם לעיל, דהא דבעינן 'ושמרתם את המצות' מצה המשתמרת לשם מצה, להיכר בעלמא, ולא משום חשש חימוץ. ואין זה, אלא לכזית מצה של מצוה, דבעינן לאכלה ממצה המשומרת כהלכתה לשם מצה. אבל בשאר סעודתו [וכל שכן בשאר ימי הפסח], לא בעינן מצה המשתמרת לשם מצה.

אבל הרי"ף והרמב"ם, השמיטו הך מימרא דבצקות של נכרים. משום דסבירא להו, דהא דאמרו 'אשה לא תלוש לא בחמין ולא בחמי חמה אלא במים שלנו', לאו לענין מצת מצוה בלבד אמרי הכי, אלא לענין שימור מחימוץ. ואם כן, אפילו בשאר דגן הנאכל בפסח בעינן שימור מחימוץ.

לפיכך השמיטו הך מימרא דבצקות של נכרים. דממה נפשך, אם לא לשו בצקות אלו במים שלנו, אסורין לגמרי בפסח, ומשום חשש חימוץ. ואף

לדעת רש"י ודעימיה, 'ושמרתם את המצות' אינו משום חשש חימוץ, אלא שתהא מצה המשתמרת לשם מצה, דהיינו שיתכוון בה לשם מצה של מצוה.

אם כן, כיון דחרש שוטה וקטן לאו בני כוונה הם, אם לשו ואפו מצות, לא יוצאים בהן ידי חובת מצה של מצוה. וכן פסק הרי"ף גיאת (הלכות פסחים, עמוד ש"ג), ומסתימת דבריו שם משמע אף אם עומד גדול על גביהם [דסתם ולא חילק בזה כמו שחילק שם בסמוך גבי גוי שישראל עומד על גביו. וראה עוד לשון הרב המגיד בשם הרשב"א, לקמן בסמוך].

מה שאין כן לדעת הרי"ף והרמב"ם, הא דבעינן 'ושמרתם את המצות' מצה המשתמרת לשם מצה, משום חשש חימוץ הוא, ולא בכוונה תליא מילתא. **לפיכך**, חרש שוטה וקטן שלשו ואפו מצות, אם עמדו על גביהם ולא מצאו בהם סרך של חימוץ, הרי שיוצאים בהן ידי חובת מצה של מצוה.

אולם ראיתי להרב המגיד (הלכות חמץ ומצה פ"ה ה"ט) שכתב בזה"ל, ודע, שמצה של מצוה, אם לשה עכו"ם או חרש שוטה וקטן אפילו אחרים עומדים על גביהם, לא יצא. וכך העלה הרשב"א ז"ל. עכ"ל. אך כפי המבואר לעיל, אין זו דעתו של הרמב"ם.

אמנם ראיתי בתשובות הגאונים (שערי תשובה סימן רצ"א) כתוב בזה"ל, רב כהן צדק ז"ל. פלטר גוי מהו להדביק עיסה בפסח. הכין חזינן כיון שמסיק ישראל והדביק גוי מותר וכו'. ואי משום שימור מצה, אם ישראל משמרים עד כדי שיתנו לידו בצק והוא מדביקה בתנור לאלתר, מותר. אבל בלילה הראשון אינו יוצא י"ח, אלא במצה משומרת ביד ישראל לשום מצה, כדכתיב ושמרתם את המצות. ואמרו, אמר רב הונא, בצקות של גוים אדם ממלא כריסו מהם, ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה כו'. מפני שהיו ישראל עמם וידעו שלא החמיץ, לפיכך מותר לאכול מהם. עכ"ל.

הגם שלא הצריך מים שלנו בבצקות של גויים [או שמא היה פשוט לו שכן צריך ולכן לא הזכיר זאת], מכל מקום כתב דהטעם דמותר לאכול מהם הוא מפני שהיו ישראל עמם וידעו שלא החמיץ. דלא כדכתב רש"י דסגי שמכיר בהן שלא החמיצו וכגון שאין שם לא קרני חגבים ולא הכסיפו פניו.

~ ~ ~

נפקא מינה, לחרש שוטה וקטן שלשו העיסה ואפו את המצות, האם יוצאים בהן ידי חובת מצה של מצוה או לא.

והכי איתא בשאלות דרב אחאי (פרשת צו שאילתא ע"ו) בזה"ל, ולא נפיק ידי חובתיה, אלא במצה דמינטר לה מחימוץ לשום מצה, מכי נפלין מייא עליה. והיכא דאמטינהו לחיטי גוי או חרש שוטה וקטן דלאו בני שימור נינהו, אינ' לשה לעיסה גוי חרש שוטה וקטן, אף על גב דאפינהו ישראל בר דיעה ועביד לה שימור בשעת אפייה, לא נפיק ידי חובתיה. ע"כ.

כמו כן כתוב בהלכות גדולות (סימן י"א, הלכות פסח עמוד קע"ד) בזה"ל, והיכא דלשה לעיסה גוי חרש שוטה וקטן דלאו בני שימור נינהו, אף על גב דאפייה ישראל בר דעה, ועבד לה שימור בשעת אפיה, לא נפיק בה ידי חובתיה. עכ"ל.

אך יש לעיין לדעתם, אם הא דכתבו ד'גוי או חרש שוטה וקטן דלאו בני שימור נינהו', הוא משום חשש חימוץ שאין דרכם לשמר כראוי או משום שאינם בני כוונה. ולכאורה אין הכרעה ברורה בדבריהם אם צריך כוונת לשמה או שהוא משום חשש חימוץ. ומכל מקום, אף אם נבאר כוונתם כסברת רש"י דבעינן כוונה לשמה, אין דעת הרי"ף והרמב"ם כן.

וכן ראיתי להארחות חיים (הלכות חמץ ומצה סימן קט"ו-ק"ז) שכתב בזה"ל,

ואין ראייה לזה מהרשב"א, דהרשב"א לשיטתו דבעינן כוונה לשם מצה [כדעת רש"י], ולהכי לא יצא. שכן כתב הרשב"א בתשובתו (ח"א סימן כ"ו) בזה"ל, אבל בגט, הואיל ויש בו הוכחה, שאומרין לו כתוב שם פלונית וכתוב לשמה והוא כותב, כתוב שם פלוני ולשמו והוא כותב, גם הוא רמי אנפשיה ומכוין לשמן, מה שאין כן בחליצה ושחיטה. ולפי דבריהם, במצה דמצוה, חרש שוטה וקטן פסולין לה, שהרי צריכה שימור לשם מצה, ואילו אינן בני דעת. ואם היו אחרים עומדים על גביהן ומלמדין אותן, בחרש וקטן דאית להו דעתא קלישתא ואינן שוטים גמורים, יוצאין בה. אבל בשוטה, אין יוצאין בה. עכ"ל (וראה עוד שם בסימן תקצ"ג). הרי דסבירא ליה להרשב"א כדעת רש"י ועימיה דבעינן במצה כוונה לשמה [ועל כן דימה זאת לכוונת לשמה שבגט], ודלא כדעת הרי"ף והרמב"ם בזה.

אמנם, ראיתי כתוב בהלכות פסוקות (הלכות פסח) בזה"ל, ולא נפיק איניש ידי חובתיה, אילא במצה דמנטר ליה מחמץ לשום מצה. והיכא דלישה לעיסה גוי חרש שוטה וקטן דלאו בני שימור נינהו, אף על גב דאפייה ישראל בר דיעה ועבד ליה שימור בשעת אכילה [אולי צ"ל אפייה], לא נפיק ביה ידי חובתיה. עכ"ל.

אך לפי המבואר לעיל, לא יכונה דבריהם וחששותיהם, אלא אולי לדעת רש"י ודעימיה דבכוונה תליא מילתא.

אבל לדעת הרי"ף והרמב"ם דסבירא להו דלא בכוונה תליא מילתא אלא בשמירה מחימוץ גרידא, אם כן אין שום חשש במצות שנאפו במכונה, ואפילו למצת מצוה יוצאים ידי חובתם לכתחילה.

ובנותן טעם, ראיתי שנשאל בזה מהר"ח כסאר ז"ל (שו"ת החיים והשלום, או"ח סימן ק"ג) וז"ל, שאל השואל, על מה שעושין המצות בארץ ישראל על ידי מכונות, האם כשרות הן לכתחלה או לא. לפי שיש מפקפקין בה ואומרים שאין יוצאין בה, לפי שלא נעשית בידי אדם. תשובה, המפקפק בזה, אינו אלא מן המתמיהין. דאדרבה, היא עדיפה ממצה הנעשית ביד, ויוצאין בה אף לכתחלה, שלא נאמר ועשיתם את המצות אלא ושמרתם את המצות, שמירה כל דהיא, וכמו שהארכתי ע"ז בפ"ה מהלכות חמץ ומצה בדין י"ג עיין שם ותרוה צמאונך. עכ"ל.

□□ קצרו של דבר □□

דעת הרי"צ גיאת ורש"י והעיטור והרשב"א ועוד, דהא דבעינן 'ושמרתם את המצות' מצה המשתמרת לשם מצה, היינו להיכר בעלמא, דלא

ומצה זו צריך להיות משומרת לשום מצה, ואין לשין אותה לא שפחה ולא גויה וכו'. ואין נותנין בה לא קמח ולא תבלין וכו'. וכן דעת הבה"ג. וביאר עוד, שאפילו לשה גוי חרש שוטה וקטן, אע"ג דאפייה ישראל בר דעת, לא יצא. והר"ש והר"ם במז"ל והריא"ף כתבו שאין לחוש מי הלש והאופה, אלא השימור משעת קצירה וכו'. עכ"ל [הוגה מכת"י (כת"י הספרייה הלאומית, מס' 12), ויש מעט שינויים בנדפס (דפוס פירינצי, ה'תק"י)]. וכן העלה בבית יוסף (או"ח סימן ת"ס) [ומה שבנדפס גרס שם בסמוך 'והריא"ג' (וכן הגירסא בבית יוסף שם), בכת"י הנ"ל כתוב 'והריא"ז'. ומה דנקט 'והר"ש' בחדא מחתא עם הרי"ף והרמב"ם, לא מוחלט שכוונתו לרש"י או לרבינו שמחה תלמידו וכדו', ראה הגהות והערות (אות ו') בטור (שם) מהדורת שירת דבורה].

~ ~ ~

נפקא מינה נוספת, לענין מצות מכונה של זמנינו, אם יוצאים בהן ידי חובת מצה של מצוה.

אמנם טעמים רבים העלו לאסור מצות מכונה, אך כמה מהם כבר אינם שייכים למציאות זמנינו. מכל מקום, אחד הטעמים שהעלו אשר לכאורה יש לו אחיזה כיום בזמנינו, הוא משום דדמו למצות שאפו אותן חרש שוטה וקטן.

שלענין דייעבד, יש לחלק. דאם לשם במים שנשאבו בו ביום ולא במים שלנו, אסורה הפת אף בדיעבד, כיון שהוא קרוב יותר להחמיץ, וכל שכן אם לשם בחמין או בחמי חמה. אבל אם לשם האשה תחת השמש או תחת הרקיע ביום העבים או שלא צננה ידיה או עשתה עיסה יתר משיעור חלה, כיון שאינו קרוב כל כך להחמיץ ואינו אלא משום שמירה יתירה ד'ושמרתם את המצות', על כן לא אסר בדיעבד, ומכל מקום בכהאיי גוונא לא הויא לדעתו מצה המשתמרת לשם מצה, דליכא הכא שמירה יתירה ד'ושמרתם את המצות' [ולדעת הרי"ף, אם לשם תחת השמש או תחת הרקיע ביום העבים, אסורה הפת אף בדיעבד. ובשו"ע (או"ח סימן תנ"ט סעיף ה') פסק בזה כהרמב"ם].

לפיכך, חרש שוטה וקטן שלשו ואפו מצות, אם עמדו על גביהם ולא מצאו בהם סרך של חימוץ, הרי שיוצאים בהן ידי חובת מצה של מצוה, דלא בכוונה תליא מילתא.

וכמו כן, אין שום חשש במצות שנאפו במכונה, ואפילו למצות מצוה יוצאים ידי חובתם לכתחילה.

תהוי לשם זבח וכדו' אלא לשם מצה, אך לא משום חשש חימוץ, לכן צריך שיתכוון בה לשם מצה של מצוה.

ומכל מקום, לדעתם, אין זה אלא לכזית מצה של מצוה, דבעינן לאכלה ממצה המושמרת כהלכתה לשם מצה. אבל בשאר סעודתו [וכל שכן בשאר ימי הפסח], לא בעינן מצה המשתמרת לשם מצה.

לפיכך, חרש שוטה וקטן שלשו ואפו מצות, כיון דלאו בני כוונה הם, לא יוצאים בהן ידי חובת מצה של מצוה, ואף אם עומד גדול על גביהם. וכמו כן, מצות מכונה של זמנינו, יש לעיין לשיטתם אם יוצאים בהן ידי חובת מצה של מצוה.

אולם דעת רבינו חננאל והרי"ף והרמב"ם ועוד, דהא דבעינן 'ושמרתם את המצות' מצה המשתמרת לשם מצה, לאו להיכר בעלמא הוא, אלא הוא משום חשש חימוץ גרידא, ולאו בכוונה תליא מילתא.

אם כן, אפילו בשאר דגן הנאכל בפסח, בעינן שימור מחימוץ, ולאו דוקא במצה של מצוה. אלא

סימן קב

מאימתי הוא שימור המצות

מעיקרא. בארבי, מלא עריבה או עריבות הרבה, ומצניעתן לבדם לצורך הפסח. עכ"ל.

מוכח לכאורה, דשימור לשם מצוה, הוא משעת קצירה. ודשימור משעת טחינה וכל שכן משעת לישוה, לא הוי שימור, דהרי רבא אמר לאותם הקושרים את העמרים בשעת הקציר, שיעשו כן לשם מצוה.

והכי פסק הרי"ף להדיא (שם דף יב. בדפי הרי"ף) בזה"ל, ומיבעי ליה לאיניש לנטורי קימחא דפיסחא מעידן קצירה, דאמר קרא ושמרתם את המצות. ואמר להו רבא להנהו דמהפכי כיפי, כי מהפכיתו הפיכו לשום מצה. כלומר, הוהו בהן שלא יבא עליהם מים. פירוש כיפי, עמרים. עכ"ל.

כמו כן כתב רבינו הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פ"ה ה"ח וה"ט) בזה"ל, משום שנאמר ושמרתם את המצות, כלומר הוהו במצה ושמרו אותה מכל צד חמוץ. לפיכך אמרו חכמים, צריך אדם ליוהר בדגן שאוכל ממנו בפסח, שלא יבוא עליו מים אחר שנקצר, עד שלא יהיה בו שום חמוץ. עכ"ל. הרי לדבריו, דבעינן שימור משעת קצירה נויש שרצו

איתא בפסחים (דף מ.) רבא אמר, אסור ללתות. אלא הא דתניא אין לותתין שעורין בפסח, שעורין הוא דלא, הא חיטי שרי. וכו'. הדר אמר רבא, מצוה ללתות, שנאמר ושמרתם את המצות. אי לא דבעי לתיתה, שימור למאי. אי שימור דלישה, שימור דלישה לאו שימור הוא, דאמר רב הונא, בצקות של נכרים אדם ממלא כריסו מהן ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה. באחרונה אין, בראשונה לא. מאי טעמא, משום דלא עבד בהו שימור. ולעביד ליה שימור מאפיה ואילך. אלא לאו שמע מינה, שימור מעיקרא בעינן. וממאי, דילמא שאני התם דבעידנא דנחית לשימור לא עבד לה שימור, אבל היכא דבעידנא דנחית לשימור עביד לה שימור הכי נמי דשימור דלישה הוי שימור. ואפילו הכי לא הדר ביה רבא, דאמר להו להנהו דמהפכי כיפי, כי מהפכיתו הפיכו לשום מצוה. אלמא קסבר, שימור מעיקרא, מתחלתו ועד סופו בעינן. מר בריה דרבינא, מנקטא ליה אימיה בארבי. ע"כ.

ופירש שם רש"י וז"ל, מנקטא ליה אימיה, חיסין מתחלת קציר לצורך הפסח, ועבדא להו שימור

משום שנאמר ושמרתם את המצות, מצה המשומרת לשום מצה, בעינן שימור מתחילה ועד סוף. וכ"כ רב שר שלום ז"ל. ע"כ. וראה עוד תשובה נוספת שם (סימן רצ"ג).

נמצא לדבריו, דהא דבעינן שימור משעת קצירה, היינו לכתחילה. אך בדיעבד, דהיינו בשעת הדחק, מותר לקחת קמח מן השוק ויוצא ידי חובתו מהמצה הנאפית ממנו, דבדיעבד סגי בשימור משעת לישא.

וכן כתוב בספר האורה (סימן פ"ד, דין שימור מצה) בזה"ל, ומיבעי ליה למינטר הני חטי משעת קצירה, ולאשווהו בבית מכוסה במקום צנוע דלא ליגע בהו מיא וטלא, וזהו דרך שמירתן דאמר קרא ושמרתם את המצות. ושימור מעיקרא בעינן, דאמר להו רבא להנהי דמהפכי כיפי, כי מהפכיתו הפכיתו לשם מצה. וכו'. ובשעת הדחק, מותר ליקח קמח מן השוק לצורך, ויוצא בה ידי חובתו. אבל דאפשר ליה, לא, דבעינן ושמרתם. ע"כ.

אף הרמב"ן בחידושיו שם בפסחים (דף מ.) כתב וז"ל, ואפ"ה לא הדר ביה רבא. דסבר דשימור מעיקרא נמי בעינן, היינו שלא תבא עליהן מים כלל משעת קצירה, ואיפשר שאפילו בדיעבד נמי בעינן שימור זה משעת קצירה, ולא דמי לשימור דליתיה דליתיה אלא למצוה

לדייק מדבריו 'אחר שנקצר' דלאו היינו 'משעת קצירה'. אך אין זה נכון, ובאמת היינו הך, ו'משעת קצירה' היינו בעת שנקצר, והיינו 'אחר שנקצר', דהא 'אחר שנקצר' אין לו שיעור אלא מיד אחר קצירה. וכן הוא לשון הרי"ף, ומסתמא סבירא ליה כוותיה. וכן בארחות חיים (הובא לעיל סימן ק"א) מנה להרמב"ם בין הסוברים דבעינן שימור משעת קצירה. וכן השיב רבי יהושע הנגיד (ראה לקמן סימן ק"ד) לדעת רבינו, וראה עוד למהרי"ץ (שם). וכן כתב מו"ז מה"ר שלמה צאלח ז"ל בספרו "זבח פסח" לדעת רבינו (ראה שם). וכן הוא פשוט. ואכמ"ל].

~ ~ ~

אלא שיש לעיין בזה, אי הא דבעינן שימור משעת קצירה, הוא אף בדיעבד. או דרך לכתחילה בעינן שימור משעת קצירה, אך בדיעבד סגי בשימור משעת טחינה או לישא דמכל מקום איכא שימור.

נפקא מינה, לאדם שאין לו מצה שמורה משעת קצירה, האם יכול לצאת ידי חובתו במצה השמורה משעת טחינה או אפילו משעת לישא.

~ ~ ~

והנה בתשובות הגאונים (שערי תשובה סימן צ"ה) איתא בזה"ל, וששאלתם ליקח קמח מן השוק בשעת הדחק, מותר, דלא מחזקינן איסורא, ויוצא בה ידי חובתו. אבל לכתחלה לא,

וכן משמע מדברי המאירי (שם דף מ.) שכתב וז"ל, ולמדנו לדברי כולם, שאם לקח ישראל חטים של גוים ולשוהו ואפוהו ישראלים, אין לחוש בהם לאכילת מצה באחרונה [דהיינו מצת מצוה. דב"ש], שכל שנשמר משעת לישא על ידי ישראל דיו. ואף הגאונים כתבו שבמקום הדחק מותר ליקח קמח בשוק, ואין חוששין שנלתת או שנפל עליו מים. כלל גדול אמרו, אחזקי איסורא לא מחזקינן. וכו'. ואם עשה שימור משעת קצירה, הרי הפליג בדבר, וראוי לעשות כן מיהא לכזית מצה שבאחרונה, הואיל ויצא הדבר מפי אחרוני התלמוד, וכמו שנזכר בסוגיא זו אמר להו רבא להנהו דמהפכי כיפי ר"ל עמרים כי מהפכיתו הפיכו לשם מצה, אלא שמכל מקום אין בזה סרך חובה. עכ"ל. וראה עוד למהר"ם חלאווה (פסחים שם).

נמצא לדעת הגאון והראשונים הנ"ל, דהא דאמר רבא להנהו דמהפכי כיפי כי מהפכיתו הפיכו לשום מצוה, היינו לכתחילה. אבל בדיעבד, מותר ליקח קמח מן השוק, דסגי בשימור משעת לישא.

~ ~ ~

אולם, מסתימת לשון הרי"ף והרמב"ם, מוכח, דהא דבעינן שימור משעת קצירה, הוא אף בדיעבד, ודשימור משעת טחינה או לישא לא הוי שימור.

לקיים בהם יותר מצות שימור אבל הכא אפילו דיעבד נמי. וי"ל, שאף זו למצוה, דעיקר שימור בדיעבד ליתיה, אלא משיטיל לה מים. תדע, מדאמר רב הונא בצקות של גוים כו', ואי ס"ד שימור משעת קצירה בעינן בדיעבד, לישמעין חטים וקמחים של גוי נמי. [ו]מדאמרינן רבינא מנקטא ליה אימיה בארבי, ש"מ שאר רבנן לא זהירי בה ומפקי נפשייהו בחטי דעלמא. וכן מצינו לגאון, ליקח קמח מן השוק בשעת הדחק מותר דלא מחזקינן איסורא ויוצא בה ידי חובתו, אבל לכתחלה בעינן שימור. עכ"ל. ומן הסתם, באומרו גאון, כוונתו לגאון הנ"ל. וכן כתב הר"ן על הרי"ף (פסחים דף יב.) בשם גאון [הובאו דבריו לקמן].

הא דכתב 'ואי ס"ד שימור משעת קצירה בעינן בדיעבד לישמעין חטים וקמחים של גוי נמי', זה צ"ע. דהא מצינו גירסא כזו במימרא דרב הונא כאן בפסחים, שכן רש"י בחולין (דף ד. ד"ה מהו דתימא) העלה להך מימרא דרב הונא וגרס 'הקמחין ובצקות של גוים אדם ממלא כריסו מהם' וכו'. ואף הרמב"ן עצמו (עבודה זרה דף לה: ד"ה וטעמא דמילתא) העלה כן וגרס 'הקמחים ובצקות של גוים אדם ממלא כריסו מהם' וכו'. וכן הגירסא במחזור ויטרי (הלכות פסח סימן י"ג) ובראבי"ה (סימן תע"ט-פ) ובעוד ראשונים.]

כך כתב הפרי חדש (שם) וז"ל, ואע"ג דבירושלמי דפרק קמא דביצה, הביאוהו התוספות בריש ביצה והר"ן בריש פרק אין צדין, ילפינן שאין בוררין ולא טוחנים ביום טוב מדכתיב אך אשר יאכל לכל נפש, דסמך ליה ושמרתם את המצות, כלומר אותם מלאכות שמימור ואילך הם מותרות היינו מלישה ואילך, אלמא משמע ליה להירושלמי דשימור דלישה הוי שימור. אנן לא קיימא לן הכי, אלא כמסקנת הש"ס דילן דמשמע דבעי שימור משעת קצירה. וכן דעת הרוקח בסימן רע"ב, דבעי שימור מתחילתו ועד סופו. עכ"ל.

ואני הקטן, צריך לי עיון. דמנא לן הא מהך ירושלמי דבעינן שימור משעת לישה ולא בעינן שימור משעת קצירה. דהרי מן התורה מותר לקצור ולטחון ביום טוב, אלא דחכמים אסרו זה [ראה רמב"ם (הלכות יום טוב פ"א ה"ו)]. ואם כן, הא דסמך ליה ושמרתם את המצות לאך אשר יאכל לכל נפש, יש לומר דאליבא דדין תורה הוא אף מקצירה ואילך, אלא דכאסמכתא בעלמא דרש לה אליבא דרבנן דאסרי לקצור ולטחון וכו'. וממה נפשך, התם תני חזקיה ופליג, ולא יליף מהך דרשא דר' יוסי.

מכל מקום, לדעת הפרי חדש, הכרעת הירושלמי דשימור לשם מצה של מצוה הוי אף לכתחילה משעת לישה,

וכן הפרי חדש (או"ח סימן תנ"ג סעיף ד') אחר שהעלה לכל הצדדים בזה כנ"ל, סיים וכתב בזה"ל, הכלל העולה, דכזית מצה של חיוב של לילה ראשונה, אינו יוצא בו אלא אם כן הוא שמור משעת קצירה, ואף בשעת הדחק. ודלא כהמחבר [השו"ע] ז"ל.

~ ~ ~

איתא בירושלמי (ביצה פ"א ה"י) מניין שאין בוררין ולא טוחנין ולא מרקדין. ר' אחא בשם רשב"ל, כל מלאכה לא יעשה בהם עד ושמרתם את המצות. ר' יוסי בעי, כלום למדו לתבשיל אלא מיכן. ר' יוסה לא אמר כן, אלא ר' יוסי בשם רשב"ל, אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם עד ושמרתם את המצות. ע"כ.

פירש קרבן העדה (שם) וז"ל, אך אשר יאכל לכל נפש עד ושמרתם. והכי קאמר, אותם מלאכות דמימור ואילך, דהיינו מלישה ואילך, הם מותרות לאוכל נפש. אבל מלאכות דקודם שנקראו מצות, אסורים. עכ"ל. וראה תוספות (ביצה דף ג. סוף ד"ה גזרה) בשם רבי נתנאל מקינון.

מכאן רצה להוכיח הפרי חדש (שם) דמירושלמי הנ"ל משמע דשימור משעת לישה הוי שימור אף לכתחילה, ושחולק הוא על הבבלי דמשעת קצירה הוי שימור.

ובאמת, הכי איתא בשאלות דרב

אחאי (פרשת צו שאילתא ע"ו)

בוה"ל, ולא נפיק ידי חובתיה, אלא במצה דמינטר לה מחימוץ לשום מצה, מכי נפלין מייא עליה. והיכא דאמטינהו לחיטי גוי או חרש שוטה וקטן דלאו בני שימור נינהו, אינ' לשה לעיסה גוי חרש שוטה וקטן, אף על גב דאפינהו ישראל בר דיעה ועביד לה שימור בשעת אפייה, לא נפיק ידי חובתיה. ע"כ. וכן העלה לדבריו הרי"ף גיאת (הלכות פסחים, עמוד רצ"ז). ומהא דכתב 'מכי נפלין מייא עליה', משמע דמשעת לישא בעינן שימור.

אך יתכן שלא דיברו אלא על דיעבד, ולכתחילה אף הם יודו דבעינן שמירה משעת קצירה, דהא קיימא לן כרבא, וכן מצינו לגאונים שאחריהם שכתבו דלכתחילה בעינן שמירה משעת קצירה.

ואמנם, כן ראיתי להר"ן על הרי"ף (פסחים דף יב.) שכתב בוה"ל,

ומיבעי ליה לאינש לנטורי קמחא דפסחא מעידן קצירה, ודאי דלמצוה מן המובחר הכי עדיף שפיר. ומיהו אפשר שאע"פ שלא עשה כן אלא שלקח חטים מן השוק ושמרה לשם מצה, יצא י"ח. ובגמרא אמרינן דשימור דלישה לא הוי שימור, כלומר מקמי לישא הוא דבעי שימור, אבל כל ששמר את החטים קודם לישא יצא. ומכל מקום משמע, שאם לא שמר אלא מלישה ואילך,

ולאו דוקא משעת קצירה. אלא דסיים הפר"ח וכתב, דהירושלמי פליג אבבלי, ולהכי לא קיימא לן בהא אלא כבבלי דמשעת קצירה הוי שימור.

~ ~ ~

אך הנה ראיתי כתוב בהלכות פסוקות

(הלכות פסח) בוה"ל, ולא נפיק איניש ידי חובתיה, אילא במצה דמינטר ליה מחמץ לשום מצה. והיכא דלישה לעיסה גוי חרש שוטה וקטן דלאו בני שימור נינהו, אף על גב דאפייה ישראל בר דיעה ועביד ליה שימור בשעת אכילה [אולי צ"ל אפייה], לא נפיק ביה ידי חובתיה. ועבד ושפחה דלא טבילין, אסיר להון למילשה לעיסה. ודוקא לילה ראשון אבל שאר יומי לא שנא. עכ"ל.

וכעין זה כתוב בהלכות גדולות (סימן

"א, הלכות פסח עמוד קע"ג) בוה"ל, והני תרי לילואתא, מיחייבין למיכל מצה דמינטרא, ולא נפיק איניש ידי חובתיה אלא במצה דמינטר לה מחמץ. ומיחייבין לנטורה ללישא דלא תיתי לידי חימצא, שנאמר (שמות יב, יז) ושמרתם את המצות. עכ"ל.

מהא דכתבי דמיחייבין לנטורה

ללישא דלא תיתי לידי חימצא, ודהיכא דלישה לעיסה גוי חרש שוטה וקטן לא נפיק ביה ידי חובתיה, לכאורה משמע, דאף לכתחילה לא בעי שימור אלא משעת לישא, ולאו דוקא משעת קצירה.

דמתחלת טחינה והרקדה בעיא שימור לשם מצה. עכ"ל.

משמע לדעת רש"י, דשימור למצה של מצוה, הוא משעת טחינה ולא משעת קצירה.

וכתב הרא"ש (פסחים פ"ב סימן כ"ו) בזה"ל, וכן מדקאמר רב הונא בצקות של נכרי וכו' ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה, משום דלא עביד ליה שימור משעת לישנה. משמע הא אם לקח קמח מן הנכרי ולש אותו, אין צריך לאכול כזית מצה באחרונה. ונהגו באשכנז וצרפת לשומרן משעת טחינה, לפי שאז מקריבין אותן אל המים שטוחנן ברחים של מים. רב אלפס כתב, ומיבעי ליה לנטורי קמחא דפסחא משעת קצירה, דכתיב ושמרתם את המצות. ובשאלתות כתב, לא נפק אינש ידי חובתו אלא במצה דמינטר ליה מחימוץ מן דנפלה מיא עילויה, והיכא דאמטינהו לחיטין נכרי חרש שוטה וקטן לא נפיק ידי חובתו וכו'. עכ"ל, ושם העלה לשאלתות דב אחאי הנ"ל. וכן הוא בתשובות הרא"ש (כלל י"ד סימן ה').

הנה, אף שהזכיר [הרא"ש] מנהג אשכנז וצרפת לשומרן משעת טחינה כמנהג בעלמא, מכל מקום כתב בנו הסוד (או"ח סימן תנ"ג) שכן היא דעת אביו, ושכן כתוב בשאלתות.

זה לשון הסוד (שם), ואדוני אבי הרא"ש ז"ל כתב שאין צריך אלא

שאינו יוצא ידי חובת מצה בכך. אלא דגאון אחד ז"ל אמר, שהלוקח קמח מן השוק בשעת הדחק מותר דלא מחזיקין איסורא, ויצא ידי חובתו בה, אבל לכתחלה בעי שימור. ומשמע דסבירא ליה ז"ל הכי, דכי אמרינן בגמרא דשימור דלישה לא הוי שימור, היינו לכתחלה. עכ"ל. וכפי דבריו אלה, כן נראה לפרש דברי הגאונים הנ"ל.

מכל מקום, מסתימת לשון הגאונים הקדמונים הנ"ל, לכאורה משמע, דשימור למצה של מצוה הוי אף לכתחילה משעת לישנה, ולא דוקא משעת קצירה. אולם יתכן שלא נתכוונו כן לכתחילה אלא דיעבד.

~ ~ ~

איתא בחולין (דף ז.) דרבי פנחס בן יאיר הוה קאזיל לפדיון שבוין, פגע ביה בגינאי נהרא, אמר ליה, גינאי, חלוק לי מימך ואעבור בך. אמר ליה, אתה הולך לעשות רצון קונך ואני הולך לעשות רצון קוני, אתה ספק עושה ספק אי אתה עושה, אני ודאי עושה. אמר ליה, אם אי אתה חולק, גוזרני עליך שלא יעברו בך מים לעולם. חלק ליה. הוה ההוא גברא דהוה דארי חיטי לפיסחא, אמר ליה, חלוק ליה נמי להאי דבמצוה עסיק. חלק ליה. ע"כ.

פירש רש"י (שם) דבמצוה עסיק, דכתיב ושמרתם את המצות,

ח"ג מ"א ע"ד) כתב בשם השאלות, שאין יוצא ידי חובת מצה, אלא ששמרה מחימוץ משעה שנפלו עליו מים מקצירה. עכ"ל הבית יוסף.

אולם, מדברי ההלכות פסוקות וההלכות גדולות הנ"ל,

דסבירא להו דבעינן שימור משעת לישא [איך שיהיה לכתחילה או דיעבד], יש לפרש כמו כן פשט לשונו דבעל השאלות הא דכתב 'מן כד נפל מיא עילויה' דהיינו משעת לישא, ולא לדחוק בלשונו לומר דהיינו משעת טחינה.

הרי לפנינו, לדעת רש"י והרא"ש והטור, שימור לשם מצוה הוי אף לכתחילה משעת טחינה, וכן מנהג אשכנז וצרפת. אולם, לדעת השאלות, אין הדבר ברור כן, וכמבואר לעיל.

~ ~ ~

והכריע בזה מרן השו"ע (או"ח סימן תנ"ג סעיף ד') בזה"ל, החטים שעושים מהם מצות מצוה, טוב לשמורן שלא יפלו עליהם מים משעת קצירה, ולפחות משעת טחינה. ובשעת הדחק, מותר ליקח קמח מן השוק. עכ"ל.

□ □ קצרו של דבר □ □

מסתימת לשון בעל הלכות גדולות ובעל הלכות פסוקות ושאלות דרב אחאי, לכאורה משמע, דשימור למצה של מצוה הוי אף

משעת טחינה, וז"ל נוהגין באשכנז ובצרפת לשומרן משעת טחינה לפי שאז מקרבין אותן אל המים שטוחנין בריחיים של מים. וכ"כ בשאלות וכו'. עכ"ל הטור, וכן העלה בקיצור פסקי הרא"ש (שם).

נמצא דמפרש להשאלות, דהא דאמר 'מן כד נפל מיא עילויה', היינו משעה שלותתין את החטים קודם הטחינה, ואם כן נעשה השימור משעת טחינה.

וכן פירש הקרבן נתנאל על הרא"ש (שם אות ת'), מן כד נפלה מיא עילויה, יש לפרש בזמן רב אחאי גאון שהיה סוף האמוראים כמו שכתבו תוס' בכתובות דף ב', עדיין היו מלתתין החטים לפסחא. וכן משמע מלשון הרי"ף סוף סי' כ"ה והאידינא שדריה ממתיתא שאין אנו בקיאים בלתייתה, הא מקדמת דנא עדיין היו נוהגין בלתייתה. עכ"ל, ועיי"ע שם בדבריו.

אך הבית יוסף (שם) כתב בזה"ל, ומשמע לרבינו [הטור], דמדכתב ואי אמטינהו לחיטי גוי חרש שוטה וקטן, דבהולכה לטחון מיירי. ואם כן, מה שכתב מצה דמינטרא מחימוץ מן כד נפל מיא עילויה, היינו לומר שמשעה שהוא קרוב ליפול עליו מים, דהיינו משעת טחינה ואילך, הוא דבעי שימור, ולא קודם לכן. אבל רבינו ירוחם (נ"ה

השאלות. אולם, אין הדבר ברור כן, וכמבואר לעיל].

אולם לדעת הגאונים [היותר

מאוחרים] והרי"ף והרמב"ם

ועוד ראשונים, שימור לשם מצוה הוא משעת קצירה, ולא משעת טחינה או לישנה. אלא שלענין דיעבד, לדעת הגאונים והראשונים הנ"ל, מותר ליקח קמח מן השוק, דבדיעבד סגי בשימור משעת לישנה. וכן הכריע השו"ע. אולם לדעת הרי"ף והרמב"ם, בעינן שימור משעת קצירה אף בדיעבד, דשימור משעת טחינה או לישנה לא הוי שימור. וכן דעת הפרי חדש.

לכתחילה משעת לישנה, ולא דוקא משעת קצירה [אולם יתכן שלא נתכוונו כן לכתחילה אלא דיעבד]. וכתב הפרי חדש, דכן היא הכרעת הירושלמי, דשימור לשם מצוה של מצוה הוי אף לכתחילה משעת לישנה, ולא דוקא משעת קצירה [אלא דסיים הפר"ח וכתב, דהירושלמי פליג אבבלי, ולהכי לא קיימא לן בהא אלא כבבלי דמשעת קצירה הוי שימור].

ולדעת רש"י והרא"ש והטור, שימור לשם מצוה הוי אף לכתחילה משעת טחינה, וכן מנהג אשכנז וצרפת [והטור כתב דכן היא גם דעת

סימן קג

גדר מצה שאינה שמורה לדעת הרמב"ם

העלה רבינו דין של חרש שוטה וקטן או גוי שאפו מצות.

אף אין לומר שכוונת רבינו בשימור המצה רק לליל ראשון של פסח אבל שאר הימים לא בעינן שימור. שהרי כתב מפורש (שם פ"ה ה"ח וה"ט) בזה"ל, צריך אדם ליוהר בדגן שאוכל ממנו בפסח, שלא יבוא עליו מים אחר שנקצר, עד שלא יהיה בו שום חמוץ. הנה ממה שכתב 'בדגן שאוכל ממנו בפסח', משמע כל ימי הפסח ולא רק ליל ראשון של פסח.

גם הרב המגיד (שם ה"ט) התקשה בדברי רבינו ז"ל, ולא נזכר בהלכות ולא בדברי רבינו שום חלוק בין המצה של לילה הראשון למצה שאדם אוכל בשאר ימי הפסח. אלא שבסוף ערבי פסחים כתב הרב אלפסי ז"ל, היכא דלית ליה כולה סעודתא ממצה דמינטרא אלא כזית בלחוד דמנטר הוא דאית ליה, אכיל ברישא. וכן כתב רבינו ספ"ה, מי שאין לו מצה משומרת אלא כזית כו'. הורו ז"ל, שהשמור אינו מעכב, ולכתחלה ראוי לעשותו בכל הדגן, אלא שאינו מעכב אלא בלילה הראשון שהוא חובה לאכול מצה המשומרת. וזה הכרח

כתב רבינו הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פ"ה ה"ח וה"ט) בזה"ל, משום שנאמר ושמרתם את המצות, כלומר הזהירו במצה ושמרו אותה מכל צד חמוץ. לפיכך אמרו חכמים, צריך אדם ליוהר בדגן שאוכל ממנו בפסח, שלא יבוא עליו מים אחר שנקצר, עד שלא יהיה בו שום חמוץ. עכ"ל. הרי לדבריו, דבעינן שימור משעת קצירה.

לעומת זאת, כתב רבינו (הלכות חמץ ומצה פ"ח ה"ג) בזה"ל, מי שאין לו מצה משומרת אלא כזית, כשגומר סעודתו ממצה שאינה משומרת, מברך על אכילת מצה ואוכל אותו כזית, ואינו טועם אחריו כלום. עכ"ל.

והנה, לא פירש לנו רבינו, מהי המצה שאינה משומרת לדבריו. דהרי לא העלה רבינו הך דין דבצקות של גויים דאיתא בפסחים (דף מ.). דשרי התם לאכול מהם בראשונה. ובאמרו מצה שאינה משומרת, אין נראה לומר שנתכוון לעיסת הכלבים בזמן שאין הרועים אוכלים ממנה, דזה אינו מצוי כל כך. גם לא נראה שנתכוון לחלות תודה ורקיקי נזיר שעשאן לעצמו, דהא אין בית מקדש קיים בזמן הזה. גם לא

דין הלוקח חטים מן השוק, דלדעתו לא סגי בהכי, אלא בשמירה משעת קצירה.

אדרבה, מהא דכתב רבינו התם בסמוך (ה"י) 'דגן שנפל

עליו דלף כל זמן שהוא טורד טיפה אחר טיפה אפילו כל היום כולו אינו בא לידי חמוץ אבל כשפוסק אם נשתהה כשיעור הרי זה אסור', ולא כתב דלאחר שפסק הדלף חזינון אם נתבקעו החטים אם לאו, מוכח דאף אם לא נתבקעו החטים הרי זה אסור. ואם כן, הלוקח חטים מן השוק, מנא ליה דלא נפלו עליהם מים, אולי נפלו עליהם ועדיין לא נתבקעו והם אסורים. ו'דגן' שכתב רבינו, ודאי כוונתו לחטים ולא לקמח, דהא לעיל מינה (שם ה"ד) חילק ביניהם וכתב 'מותר לבשל הדגן או הקמח במי פירות', נמצא דדגן לאו היינו קמח [ודע, דסוגיא דדגן שנפל עליו דלף וסוגיא דבישול דגן או קמח במי פירות, סמוכים אהדי שם בתלמוד (פסחים דף לט:), שלא תאמר שנשמט זה מרבינו, ובכל זאת גרס רבינו 'דגן שנפל עליו דלף' ולא גרס 'קמח' במקום 'דגן'. ודברי הרב המגיד בזה (שם ה"י) צ"ע].

אם כן, יש לעיין, לאיזו מצה שאינה משומרת נתכוון רבינו.

~ ~ ~

איתא בפסחים (דף מב.) אמר רב יהודה, אשה לא תלוש אלא

לפרש בדבריהם. וכן משמע הסוגיא שם בכל שעה. ואף על פי שקשה לי למה לא כתבו הא דבצקות של נכרים אדם ממלא כרסו מהם ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה, וכונתם צריכה לי עיון.

והמנהג הפשוט ידוע, שמשמרין המצה מעת קצירה למצה של מצוה, ושאר הימים אוכלין מפת שמשמרין אותו מחמוץ משעת לישה. והרבה מפרשים כתבו שמצוה מן המובחר והדור הוא זה, [אף] דקיי"ל דסגי בשמור דקודם לישה לקנות חטים ולשמרם לפסח. עכ"ל הרב המגיד.

ממה שכתב דלדעת הרי"ף והרמב"ם אין השימור מעכב אלא בלילה הראשון שהוא חובה לאכול מצה המשומרת ושזה הכרח לפרש בדבריהם, זה מוכרח ופשוט, שהרי כתבו מפורש שכשאין לו אלא כזית מצה המשומרת אזי אוכל סעודתו משאינה משומרת. אך נסתפק לו גם כן מהי לדעתם המצה שאינה משומרת, ועל כן תמה מדוע לא העלו הא דבצקות של נכרים דהוו מצה שאינה משומרת, ונשאר בזה בצריך עיון.

ואין לומר דרבינו סבירא ליה דשימור משעת לישה הוי שימור [כדעת הרבה מפרשים שהעלה הרב המגיד שם], דהא להדיא כתב 'שלא יבוא עליו מים אחר שנקצר'. ועל כן לא העלה

ומסתימת לשון הרא"ש (פסחים פ"ב סוף סימן ל"א) נראה דאף הוא סובר כהרי"ף, וראה בית יוסף (או"ח סוף סימן תנ"ט) [ותימה שלא הזכיר שם להרי"ף שכתב כן].

אולם רבינו הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פ"ה ה"א) כתב בזה"ל, אין לשין בפסח עיסה גדולה שמא תחמיץ, אלא כשיעור חלה בלבד. ואין לשין לא בחמין ולא בחמי חמה, ולא במים שנשאבו בו ביום, אלא במים שלנו. ואם עבר ולש באחד מכל אלו, הרי הפת אסורה. עכ"ל.

לעומת זאת, כתב עוד שם (ה"ב) בזה"ל, לא תשב אשה תחת השמש ותלוש, ולא תחת הרקיע ביום העבים אפילו במקום שאין השמש זורחת בו, ולא תניח את העיסה ותתעסק בדבר אחר וכו'. ואם עברה ולשה תחת השמש או שלא צננה ידיה או שעשת עיסה יתר משיעור חלה, הפת מותרת. עכ"ל.

נמצא שחילק רבינו לענין דיעבד, בין לשה תחת השמש לבין לשה בחמין או חמי חמה או במים שנשאבו בו ביום. דדוקא אם עברה ולשה בחמין או חמי חמה או במים שנשאבו בו ביום, הפת אסורה. אך אם עברה ולשה תחת השמש או תחת הרקיע ביום העבים, הפת מותרת [ואף שלענין דיעבד הזכיר רבינו רק אם

במים שלנו וכו'. דרש רבא, אשה לא תלוש בחמה, ולא בחמי חמה, ולא במים הגרופין מן המולייר, ולא תגביה ידה מן התנור עד שתגמור את כל הפת וכו'. איבעיא להו, עברה ולשה מהו. מר זוטרא אמר, מותר. רב אשי אמר, אסור. אמר מר זוטרא, מנא אמינא לה, דתניא אין לותרתין השעורין בפסח, ואם לתת, נתבקעו אסורים, לא נתבקעו מותרין. ורב אשי אמר, אטו כולוהו חדא מחיתא מחיתנהו, היכא דאיתמר איתמר, והיכא דלא איתמר לא איתמר. ע"כ.

כתב הרי"ף (שם דף יב: בדפי הרי"ף) בזה"ל, אמר רב יהודה, אשה לא תלוש אלא במים שלנו. דרש רבא, אשה לא תלוש לא בחמה ולא בחמין ולא בחמי חמה, ולא במים הגרופים פירוש מים שנשאבו בו ביום, אלא במים שלנו. ולא תגביה ידה מן התנור עד שתגמור את הפת, כלומר שלא תתעסק בדבר אחר ותניח העיסה וכו'. איבעיא להו עברה ולשה מאי. מר זוטרא אמר מותר, ורב אשי אמר אסור. וקיימא לן כרב אשי. ולא מיבעיא מיתב בשימשא ומילש דאסור, אלא אפילו מיתב תותי רקיעא ביומא דעיבא ומילש אסור, ואף על גב דלא נפלה שמשא בההיא דוכתא. מאי טעמא, יומא דעיבא, כוליה שימשא. עכ"ל. ואמנם, כן דעת בעל הלכות גדולות (סימן י"א, הלכות פסח עמוד קע"ד).

אלא שזה צ"ע, דהא הרי"ף כתב להדיא דרב אשי אסר אף הלשה בחמה, ולא רק בחמה אלא אף ביומא דעיבא אסר. ונראה דאישתמיטתיה הרי"ף הנ"ל, מהא דכתב דיש מפרשים שהוא כולל אף לא תלוש בחמה ודחה דבריהם, ולא כתב שכן היא דעת הרי"ף בהלכות. ועוד, דסתם קאמרי דרב אשי אסר, ומהיכא תיתי לחלק בדבריו בין איכות המים לדבר שאינו מאיכות המים.

~ ~ ~

ונראה לי, שיסוד מחלוקתם של הרי"ף והרמב"ם, מקורו בגירסת הגמרא שם, בהא דדרש רבא אשה לא תלוש בחמה ולא בחמי חמה. אמנם שניהם מודים דקיימא לן התם כרב אשי.

דהרי"ף סבר, דהא דדרש רבא אשה לא תלוש בחמה, היינו בחמה ממש. ו'חמין' אתי במכל שכן, דאם בחמי חמה אסור כל שכן בחמין שהוחמו על ידי האור [וכן פירש שם רש"י].

אבל הרמב"ם סבר, דהא דדרש רבא אשה לא תלוש בחמה, היינו בחמין [שהוחמו על ידי האור], ולא בחמה ממש [דהיינו תחת השמש]. ועל כן כתב, 'ואין לשין לא בחמין ולא בחמי חמה', ורק בכהאיי גוונא אסר

עברה ולשה תחת השמש ולא הזכיר גם אם לשה תחת הרקיע ביום העבים, מכל מקום פשוט דהיינו הך, דאם לשה תחת השמש ממש הפת מותרת בדיעבד, כל שכן אם לשה תחת העבים (וראה לשון הרי"ף בסוף דבריו לעיל). דלא כהרי"ף שאסר בדיעבד אף אם לשה תחת השמש או תחת הרקיע ביום העבים. וכן בשו"ע (או"ח סימן תנ"ט סעיף ה') פסק בזה כהרמב"ם.

וכתב הרב המגיד (שם הי"א) בזה"ל, ופירש רבינו עברה ולשה, על איכות המים בלבד, ולא על שאר הדברים. לפי שלא אמרו עברה מאי, אלא עברה ולשה, ואין לישא אלא במים. ועוד, שהביאו הא דאין לותתין, והיא במים. ויש מפרשים, שהוא כולל אף לא תלוש בחמה. ואינו נראה שיהא דעת מר זוטרא שאפילו לישא במים חמין הפת מותרת, ודעת רב אשי שאפילו לשה במים צונגין שלנו אלא שלשה בחמה שהפת אסורה, אלא ודאי לא נחלקו אלא באיכות מי הלישה. כך נ"ל להעמיד דברי רבינו. עכ"ל.

מדבריו נראה, שרצה להעמיד גירסת רבינו שם בגמרא, דהא דאמרינן 'אשה לא תלוש בחמה', היינו חמה ממש. ולפיכך חילק בדברי רב אשי, דהא דאמר אסור, לא נתכוון אלא לאיכות המים ולא אסר בדבר שהוא חוץ לאיכות המים וכגון לשה בחמה.

משומרת לדעתו, והעתיקה מלשון ערבי ללשון הקודש [ולבסוף נתברר שתשובה זו היא לרבי יהושע הנגיד אשר השיב לאנשי תימן, ונדפסה היא בספר תשובותיו (מהדורת פריימן, ירושלים ת"ש, סימן כ"ד, עמוד ק"ד. ומהדורת מכון מש"ה, ירושלים תשמ"ט, סימן כ"ט, עמוד 75), אך בזמן מהרי"ץ כנראה עדיין לא נודע להם ייחוסה זה. ואמנם גם המו"ל הנ"ל תרגמו תשובה זו מלשון ערבי ללשון הקודש, אך העדפתי להעלות כאן מתרגומו של מהרי"ץ, תרגומו של חכם ודייקן].

זה לשון השאלה והתשובה [מובאת כאן בקיצור נמרץ מהנוגע לעניינינו, ומופיעה במלואה לקמן סימן ק"ד]. [שאלה], אמר רבינו, 'מי שאין לו מצה משומרת אלא כזית, כשגומר סעודתו ממצה שאינה משומרת, מברך על אכילת מצה ואוכל אותה כזית, ואינו טועם אחריו כלום'. אם זאת המצה המשומרת הנזכרת כאן, היא הלקוחה מן החטים המשומר אצל ישראל משעת קצירה וכו'. או אם הכל יקרא מצה משומרת וכו', והשימור הנאמר כאן יש לו כוונה אחרת. צריכים אנו לדעת זה, ומהו הדבר שיקרא מצה שאינה משומרת אשר אמר עליה כשגומר סעודתו ממצה שאינה משומרת.

תשובה. לא תקרא מצה משומרת, כי אם המצה העשויה מחטים השמורים והנהירים בהם מהמים מעת קצירתו. וכו'. ואמנם יקצור אותם

בדיעבד. אבל אשה שלשה בחמה, דהיינו תחת השמש, לא אסר זאת בדיעבד, דלאו בהא מיירי רב אשי.

~ ~ ~

לפי זה, אפשר לומר לדעת הרמב"ם, דבכהאיי גוונא דעברה ולשה תחת השמש או שלא צננה ידיה או שעשת עיסה יתר משיעור חלה, אף דבדיעבד הפת מותרת, מכל מקום אין יוצאים בה ידי חובת אכילת מצת מצוה, דבעינן ושמרתם את המצות, וליכא הכא שימור.

ואם כן, הא דאמר 'כשגומר סעודתו ממצה שאינה משומרת', כוונתו לאותה מצה שנילושה תחת השמש או שלא צננה ידיה בשעת עשייתה או שעשת עיסה יתר משיעור חלה, דליכא התם שימור.

אך אין נראה שכוונתו ללוקח חטים מן השוק או ללוקח בצקות של נכרים, דכפי האמור לעיל, לדעת רבינו אין היתר בזה כלל אף בשאר ימי הפסח [וראה מה שביארנו בזה לעיל סימן ק"א].

~ ~ ~

מהרי"ץ בתשובותיו פעולת צדיק (ח"ב סימן קל"ה) העלה תשובה העוסקת גם כן בביאור דברי רבינו הרמב"ם באמרו 'כשגומר סעודתו ממצה שאינה משומרת' מהי מצה שאינה

נתבקעו החטים הרי זה אסור, משום דלא שייך הכא למימר אחזוקי איסורא לא מחזקינן, דהא חזינן דנפלו עליהן מים.

אלא דעדיין צ"ע, דאם אכן סבירא ליה לרבינו אף כאן במצה טעם זה דאחזוקי איסורא לא מחזקינן, מדוע לא התיר ליקח חטים או קמח מן השוק לפחות למצה שאינה משומרת ולשאר ימי הפסח.

□□ קצרו של דבר □□

הא דכתב רבינו הרמב"ם 'כשגומר סעודתו ממצה שאינה משומרת', נראה דכוונתו לאותה מצה שנילושה תחת השמש או שלא צננה ידיה בשעת עשייתה או שעשת עיסה יתר משיעור חלה, דליכא התם שימור, וזו היא הנקראת מצה שאינה משומרת.

אולם לדעת רבי יהושע הנגיד, מצאצאי רבינו, כל עוד לא ידוע לנו שנפלו מים על החטים או הקמח, מצה הנעשית מהם מותרת באכילה, דאחזוקי איסורא לא מחזקינן, וזו היא נקראת מצה שאינה משומרת לדעת רבינו.

בפני ישראל כשר, ויחבוט אותם במקלות בפני ישראל, ויצניעם במקום שאין לחוש בו ממים. הנה החטים הנעשים ע"ז האופן, הם אשר יקראו מצה משומרת וכו'. וכל מצה שאינה עשויה על אופן זה, תקרא מצה שאינה משומרת, ויאכל ממנה כל ימי הפסח, כיון שאין ידוע לנו שנפל עליו מים, כפי העיקר שבידינו אחזוקי איסורא לא מחזקינן. עכ"ל.

הנה לדעתו, כל עוד לא ידוע לנו שנפלו מים על החטים או הקמח, מצה הנעשית מהם מותרת באכילה, דאחזוקי איסורא לא מחזקינן, אלא שהיא נקראת מצה שאינה משומרת. ולדעתו, זו היא כוונת רבינו באומרו 'ממצה שאינה משומרת'.

אמנם, לפי דבריו אפשר לבאר הא דכתב רבינו (שם פ"ה ה"י) 'דגן שנפל עליו דלף כל זמן שהוא טורד טיפה אחר טיפה אפילו כל היום כולו אינו בא לידי חמוץ אבל כשפוסק אם נשתהה כשיעור הרי זה אסור', ולא כתב דלאחר שפסק הדלף חזינן אם נתבקעו החטים אם לאו, דמשמע דאף אם לא

סימן קד

דין מי שאין לו מצה שמורה בלילה הראשון

מצה המשומרת לשם מצה, אינו יוצא ידי חובת מצה כלל.

~ ~ ~

עוד איתא בחולין (דף ד.) אמר מר, מצת כותי מותרת, ואדם יוצא בה ידי חובתו בפסת. פשיטא. מהו דתימא, לא בקיאי בשימור, קמ"ל. ר"א אוסר, לפי שאין בקיאי בדקדוקי מצות, קסבר לא בקיאי בשימור. ע"כ.

פירש רש"י (שם) וז"ל, פשיטא, דיוצא בה, כיון דמותרת. מהו דתימא, אף על גב דפשיטא לן דלא הניחוה להחמיץ ומותרת באכילה, מיהו לא בקיאי בהא דבעי למיעבד שימור לשם מצה של מצוה, וכיון דלא עביד בה שימור לא נפקינן בה. מידי דהוה אקמחין ובצקות של גוים הבאים לפנינו קודם שאפאה גוי וראינו שלא החמיץ, דקיימא לן דמותר, ולא נפקינן בהו. (דתנן) [דאמרינן בפסחים], הקמחין ובצקות של גוים אדם ממלא כריסו מהם ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה. ורבי אליעזר אוסר, אפילו לאוכלה. קסבר לא בקיאי בשימור. לא גרסינן וטעמו משום חימוץ. ולמאן דגריס ליה הכי, מפרש לא בקיאי לשומרו מלהחמיץ. וי"מ,

איתא בפסחים (דף מ.) רבא אמר, אסור ללתות. אלא הא דתניא אין לותתין שעורין בפסת, שעורין הוא דלא, הא חיטי שרי. וכו'. הדר אמר רבא, מצוה ללתות, שנאמר ושמרתם את המצות. אי לא דבעי ליתיה, שימור למאי. אי שימור דלישה, שימור דלישה לאו שימור הוא, דאמר רב הונא, בצקות של נכרים אדם ממלא כריסו מהן ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה. באחרונה אין, בראשונה לא. מאי טעמא, משום דלא עבד בהו שימור. ולעביד ליה שימור מאפיה ואילך. אלא לאו שמע מינה, שימור מעיקרא בעינן וכו'. ע"כ.

ופירש רש"י (שם) וז"ל, בצקות של נכרים, שמכיר בהן שלא החמיצו, שאין שם לא קרני חגבים ולא הכסיפו פניו, דהוא הוי סימן סידוק וסימן שיאור כדלקמן. שיאכל כזית מצה באחרונה, דבהא לא נפיק ידי חובת מצה, משום דלא הוי לה שימור לשם מצה, ואף על פי שאנו רואין שאין כאן חימוץ, ומיהו למצה של מצוה שימור לשמה בעינן. עכ"ל.

מסתימת לשון התלמוד, מוכח להדיא, דמי שאין לו

המוציא, ולבסוף מברך על כזית דמינטר לאכל מצה ואכיל, ומברך אמרור ואכיל, והדר כריך מצה ומרור ואכיל בלא ברכה, ונפיק ידי חובתיה. עכ"ל.

כמו כן בתשובות הגאונים (שערי תשובה סימן רצ"א) כתוב בזה"ל, רב כהן צדק ז"ל. פלטר גוי מהו להדביק עיסה בפסח. הכין חזינן כיון שמסיק ישראל והדביק גוי מותר וכו'. ואי משום שימור מצה, אם ישראל משמרים עד כדי שיתנו לידו בצק והוא מדביקה בתנור לאלתר, מותר. אבל בלילה הראשון אינו יוצא י"ח, אלא במצה משומרת ביד ישראל לשום מצה, כדכתיב ושמרם את המצות. ואמרו, אמר רב הונא, בצקות של גוים אדם ממלא כריסו מהם, ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה כו'. מפני שהיו ישראל עמם וידעו שלא החמיץ, לפיכך מותר לאכול מהם. עכ"ל. וכן כתב הרא"ש (פסחים פ"ב סימן כ"ו) בשמו.

אף הרי"ף (פסחים דף כז.) כתב כן בזה"ל, והיכא דלית ליה כולה סעודתא ממצה דמינטרא אלא כזית בלחוד דמינטר הוא דאית ליה, אכיל ברישא מהאיך דלא מינטר ומברך עליה המוציא, ולבסוף מברך על כזית דמינטר לאכול מצה ואכיל, ומברך אמרור ואכיל, והדר כריך מצה ומרור ואכיל בלא ברכה. דתניא, הסופגנין והדובשנין והאיסקריטין אדם ממלא כריסו מהן

ור"א אוסר לצאת בה ידי חובתו בפסח, ולא מילתא היא שאין זה לשון איסור. עכ"ל.

נמצא, דלא כל מצה המותרת יוצאין בה ידי חובה בפסח. והא דמצת כותי מותרת ויוצאין בה ידי חובה, למסקנת הגמרא, הוא משום דבקיאי בשימור ועבדי שימור, הא לאו הכי לא. אלא שרבי אליעזר פליג בהא. וכן העלה הריטב"א (שם) לרש"י, ופירש כן דבריו. ועיין עוד מאירי (שם).

~ ~ ~

וכתוב בהלכות פסוקות (הלכות פסח) בזה"ל, ואי לית ליה למיכל כולה סעידתיה מיהאיך דמנטר, אכיל ברישא מיהווא דלא מנטר, ולבסוף מברך לוכל מצה אכזית דמנטר ואכיל, ומברך אמרור ואכיל, והדר כריך מצה ומרור ואכיל, ונפיק ידי חובתיה. עכ"ל.

וכן כתוב בהלכות גדולות (סימן י"א, הלכות פסח עמוד קע"ג) בזה"ל, והני תרי לילואתא, מיחייבין למיכל מצה דמינטרא. ולא נפיק איניש ידי חובתיה אלא במצה דמינטר לה מחמץ, ומיחייבין לנטורה ללישא דלא תיתי לידי חימעא, שנאמר ושמרם את המצות. עוד כתוב שם (עמודים קפ"ב-קפ"ג) בזה"ל, ואי לית ליה למיכל סעודתיה מהך לישא דמינטרא, אכיל ברישא מהווא דלא מינטר ומברך עליה

המרור ויאכלנו, ולאחר מכן יכרוך מצה ומרור ויאכלם יחד בלא ברכה. וכן דעת הרי"ף.

אולם הרמב"ם כתב, דאחר שאכל באחרונה כזית מצה שמורה, אינו טועם אחריה כלום. וכן כתב הטור (או"ח סימן תפ"ב) בשם רבינו יונה. וכן פסק השו"ע (שם).

הנה כולי עלמא סברי, דעדיף לאכול הכזית מצה באחרונה, שירויח בזה גם אכילת האפיקומן וגם מצות אכילת מצה.

אלא דלענין שישאר טעם מצה בפיו, אפשר שנחלקו בזה אי בעינן טעם מצה ממצה שמורה דוקא או דלענין זה סגי אף בסתם מצה בעלמא ואפילו שאינה שמורה. או שמא, כיון שגם אפיקומן וגם כורך תרוויהו משום זכר למקדש, סברי [הלכות פסוקות והלכות גדולות] דמהיכא תיתי לבכר את זה על זה [אלא דלשיטתם צ"ע מדוע לא יעשו המרור והכורך במקומו קודם הסעודה, ושמא רצו להסמיך זאת לברכת "על אכילת מצה" דמברכינן אאפיקומן, דאף במקומם (קודם הסעודה) סמיכי אהדידי ולא רצו לשנות סדרן].

ומכיון דהוא ענין בפני עצמו, ואין העת מוזמנת לי כעת להתישב בזה, לא אשב על מדוכה זו. ועוד חזו"ל.

~ ~ ~

ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה. עכ"ל.

גם הרמב"ם כן פסק (הלכות חמץ ומצה פ"ח ה"ג) בזה"ל, מי שאין לו מצה משומרת אלא כזית, כשגומר סעודתו ממצה שאינה משומרת, מברך על אכילת מצה ואוכל אותו כזית, ואינו טועם אחריו כלום. עכ"ל.

וכן הכריע בשו"ע (או"ח סימן תפ"ב) כהרמב"ם וז"ל, מי שאין לו מצה משומרת אלא כזית, מברך על אכילת מרור ואוכל. וכשגומר סעודתו ממצה שאינה משומרת, מברך על אכילת מצה ואוכל אותו כזית, ואינו טועם אחריו כלום. עכ"ל.

אך לא מצאנו לאחד מן הגאונים והראשונים שיאמר דאם אין לו אפילו כזית ממצה המשומרת [למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה] שיוצא במצה שאינה משומרת כלל אפילו משעת לישא.

~ ~ ~

אמנם נחלקו הם, אם אחר שאכל באחרונה כזית ממצה השמורה, יעשה כורך ממצה שאינה שמורה אף דמבטל טעם המצה השמורה שאכל מקודם, או לא.

דדעת הלכות פסוקות והלכות גדולות, דאחר שאכל באחרונה כזית ממצה שמורה, יברך על

"על אכילת מצה", דהא לא יצא עדיין ידי חובת אכילת מצה מן התורה.

לפי זה, פשוט וברור, דאם אין לו מצה המשומרת כלל ואפילו כזית, אם אוכל הוא ממצה שאינה משומרת אינו מברך כלל "על אכילת מצה", דאין מברכין ברכה זו אלא על מצה שיוצא בה ידי חובת אכילת מצה מן התורה דהיינו מצה המשומרת בלבד, ומצה שאינה משומרת אין יוצאין בה ידי חובת אכילת מצה מן התורה.

~ ~ ~

ואמנם, כתב הטור (שם) בזה"ל, ובעל העיטור (ח"ב הל' מצה ומרור קלה ע"ג) כתב, שיאכל מיד דלא מינטר ויברך עליו המוציא ועל אכילת מצה, ויאכל דמינטר בסוף בלא ברכה. וא"א הרא"ש ז"ל כתב, שיאכל מיד כזית דמינטר, כדי שיאכל מצה לתיאבון ויברך עליו המוציא ועל אכילת מצה, ואינו חושש אם יאכל לבסוף דלא מינטר. עכ"ל.

אך תמה על כך הב"ח (שם) וז"ל, ומה שכתב ובעל העיטור כתב שיאכל מיד דלא מינטר ויברך עליה המוציא ועל אכילת מצה וכו'. יש לתמוה, דהיאך מברך על אכילת מצה בלא מינטר, הא מצת מצוה אינה אלא בדמינטר, כדמוכח בפרק כל שעה (דף לח. ודף מ.).

מכל מקום, עלינו לברר, כשאין לו מצה משומרת [למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה] כלל ואפילו כזית, האם כשאוכל ממצה שאינה משומרת יכול לברך "על אכילת מצה" לאחר שבירך עליה "המוציא", או אינו יכול לברך "על אכילת מצה" כלל אלא "המוציא" בלבד.

כלל מוסכם הוא, דאין מברכין "על אכילת מצה", אלא על מצה שיוצא בה ידי חובת אכילת מצה מן התורה.

והנה, ממה נפשך, אם מן התורה יוצאין ידי חובת אכילת מצה גם במצה שאינה משומרת כלל, מדוע אם כן כשאין לו אלא כזית ממצה המשומרת אוכלה באחרונה ומברך עליה "על אכילת מצה", והרי כבר יצא ידי חובת אכילת מצה במצה שאינה משומרת שאכל ממנה כמה כזיתות בראשונה, וקיימא לן דברכות אינן מעכבות, ואדרבה אסור לו לברך "על אכילת מצה" על הכזית מצה המשומרת שאוכל באחרונה.

אלא מוכרח לומר, דמן התורה אינו יוצא ידי חובת אכילת מצה במצה שאינה משומרת, אלא במשומרת בלבד הוא יוצא ידי חובתו. ועל כן, כשאין לו אלא כזית מצה משומרת, אוכלה באחרונה, ושפיר מברך עליה

כתב מהרי"ץ בתשובותיו פעולת צדיק (ח"ב סימן קל"ה) בזה"ל, ומנהגינו כאן ארץ התימן להחמיר, ומדקדקים לחזור אמצה השמורה משעת קצירה, דור אחר דור. בפרט היות ידוע דהרמב"ם מאריה דאתרין הוא כמ"ש הרדב"ז והריק"ש ומהרח"ש ודרכי נועם והלק"ט, ככתוב אצלינו באורך במקום אחר. וא"כ אין לנו לזוז מדבריו.

והנה אנכי הצעיר, מציאה מצאתי בספר קדמון מחכמי צנעא, שאלה ותשובה על זה, קצתו בלשון ערבי. וז"ל מועתק מלשון ערבי,

בהלכות חמץ ומצה, אמר רבינו, 'מי שאין לו מצה משומרת אלא כזית, כשגומר סעודתו ממצה שאינה משומרת, מברך על אכילת מצה ואוכל אותו כזית, ואינו טועם אחריו כלום'. אם זאת המצה המשומרת הנזכרת כאן, היא הלקוחה מן החטים המשומר אצל ישראל משעת קצירה והיא [א] אשר ראוי לברך עליה על אכילת מצה. ויהיו החטים המביאים הגוים לשוק, אשר אין לנו ידיעה אמתית בהם אבל צורתם מוכחת שלא נפל עליהם מים, אין (התיר) [היתר] לברך על המצה הנעשית מהם על אכילת מצה, ולא יצא ידי חובת מצה מהם. או אם הכל יקרא מצה משומרת, ויהיה מותר [כן הוא בכתי"ק. ובנדפס, במהדורא הישנה והחדשה, נשמטה תיבה זו. דב"ש] לברך גם על זה,

ונראה דסבירא ליה לבעל העיטור, דדבר תורה ודאי בכל מצה שהוא לחם עוני יוצא בה ידי חובתו, אפילו דלא מינטר, ודרשת ושמרתם את המצות אסמכתא בעלמא היא, ולפיכך צריך לברך על אכילת מצה מיד כשיאכל דלא מינטר. שאם יאכל תחלה בלא ברכה, היאך יברך עליה לבסוף לאחר שכריסו מלא ממנה. הילכך יברך עליה בתחלה, ויפטור גם כזית שיאכל לבסוף דמינטרא שהיא עיקר המצוה. ובאה באחרונה, שישאר טעם מצה בפיו זכר לפסח, וכחאי גונא קאמרינן גבי מרור (סי' תעה). עכ"ל הב"ח.

נמצא, דלדעת בעל העיטור, אף במצה שאינה משומרת כלל יוצא בה ידי חובת אכילת מצה מן התורה. וביאר הב"ח טעמו, דסבירא ליה [לבעל העיטור] דדרשת 'שמרתם את המצות' אסמכתא בעלמא היא.

אולם מסתימת כל הגאונים והראשונים הנ"ל, נראה פשוט דלא סבירא להו הכי, ולדעתם דרשת 'ושמרתם את המצות' לאו אסמכתא בעלמא היא, ולפיכך אינו יוצא ידי חובתו אלא במצה המשומרת, ומשום כך אינו יכול לברך "על אכילת מצה" אלא על מצה המשומרת בלבד ולא על מצה שאינה משומרת.

שלא יצא י"ח המצוה. גם נתבאר לך, שאם אין לו מצה משומרת משעת קצירה, שאין לברך על שאר מצות שאינם משומרות, כי אם המוציא לבד, לא על אכילת מצה.

ולדעתי הצעיר, דאף במקומות דלא נהגו להחמיר משעת קצירה, דאין לברך על אכילת מצה, כיון דהויא פלוגתא דרבוותא דספק ברכות להקל. וכדכתב הב"י [או"ח] בסי' ק"ץ בשם תה"ד, דמחלוקת הפוסקים חשיב ספק. וכ"כ גו"א והפר"ח א"ח סי' ס"ז וסי' תל"ב יע"ש. ובב"י [שם] סי' ס"ז כתב בשם ה"ר מנוח, משום דהוי ספק לא תשא ולחומרא. וע"ש בפר"ח סי' ס"ז מה שכתב עליו. וכו'.

אמנם מקומינו כאן, דס"ל להחמיר וכדעת הפוסקים שזכרנו, א"כ אם אירע שהיה שעת דוחק שלא נמצאו חטים משומרים מעת קצירה, אין לברך על מצה מסתם חטים, והוא פשוט לכ"ע. עכ"ל מהרי"ץ שם.

ותשובה זו שהעלה מהרי"ץ, היא לרבי יהושע הנגיד [ראה לעיל סימן ק"ג, מה שכתבנו בענין זה].

ואכן, לפי כל האמור לעיל, דבריו בזה פשוטים וברורים.

אולם, שם בשו"ת פעולת צדיק במהדורא הנדפסת (ירושלים ה'תשכ"ה), שם בסוף התשובה הנ"ל

והשימור הנאמר כאן יש לו כוונה אחרת. צריכים אנו לדעת זה, ומהו הדבר שיקרא מצה שאינה משומרת אשר אמר עליה כשגומר סעודתו ממצה שאינה משומרת.

תשובה. לא תקרא מצה משומרת, כי אם המצה העשויה מחטים השמורים והנוהרים בהם מהמים מעת קצירתו. ואנחנו נעשה בהם זהירות ביותר, שלא לדוש החטים של מצה ע"י בהמות, מחשש פן תטיל הבהמה גללים או מים יפלו מפיה עליו. ואמנם יקצור אותם בפני ישראל כשר, ויחבוט אותם במקלות בפני ישראל, ויצניעם במקום שאין לחוש בו ממים. הנה החטים הנעשים ע"ז האופן, הם אשר יקראו מצה משומרת, והיא אשר ראוי לברך עליה על אכילת מצה ויאכל ממנה האפיקומן. וכל מצה שאינה עשויה על אופן זה, תקרא מצה שאינה משומרת, ויאכל ממנה כל ימי הפסח, כיון שאין ידוע לנו שנפל עליו מים, כפי העיקר שבידינו אחזוקי איסורא לא מחזקינן. ולפ"ז, מחוייבים לשמור דגן המצה, לאמרו ית' ושמרתם את המצות, שמרוה לשם מצה. עכ"ל.

הנה כתבתי לך שאלה ותשובה זאת, לעדות שכך היה מנהג פשוט לראשונים להחמיר בזה, וגם אנחנו בני בניהם אחריהם. וא"כ קם דינא, דמי שאין לו מצה משומרת משעת קצירה,

הביא לשון שו"ת זו ולא זכר לשון זה ומתי וכו' עד משומרת, ואולי איזה מעתיק הוסיף לשון זה מדעתו, עכ"ל ההגה. עכ"ל הערת העורך שם. ולדעת הגר"י קאפח ז"ל (משנה תורה מהדורתו, זמנים, עמוד שמ"ד), ההגה הנ"ל זוהי הגהת סבו הרב יחיא קאפח.

וראיתי בהגדה של פסח פרי עץ חיים להגר"י רצאבי שליט"א (ה'תשנ"ו, עמוד ש"ס), שם כתב שמלבד העתק התשובות הנ"ל כת"י שהיה בביהכ"נ של מהרי"ץ דמן הסתם העלה לתשובה הנ"ל, ראה עוד העתק נוסף כת"י, ובשניהם ליתא לתוספת הנ"ל. וחפצתי אף אני לבדוק כדרכי גם כן בעוד העתקים כת"י, אלא שאין לי פנאי כעת לזה.

איך שיהיה, כפי המבואר לעיל, פשוט הוא דלדעת רבינו הרמב"ם, מצה שאינה שמורה, אין יכולים לברך עליה "על אכילת מצה" בשום אופן. ולא רק לדעת רבינו הרמב"ם, אלא אף לדעת הגאונים והראשונים הנ"ל. ודברי מהרי"ץ בזה פשוטים וברורים.

וכן כתב מו"ז מה"ר שלמה צאלח ז"ל ב"זבח פסח" אשר לו (תכלאל שיבת ציון, ירושלים ה'תשי"ב, דין מצת מצוה), והעלה שם מהתשובה הנ"ל, וסיים דלדעת רבינו הרמב"ם הא דבעינן שמורה משעת קצירה הוא לעיכובא. וכן כתב באבן ספיר (ליק תרכ"ו, ח"א חדרי תימן פרק

שהעלה מהרי"ץ, העיר הרב המגיה (הערה א') בזה"ל, ואני הכותב, מצאתי שו"ת זו בסוף ס' נימוקי הר' זכריה הרופא (הוא ר' יחיא אלטביב ז"ל). אמנם, שם נוסף בזה"ל מועתק מלשון ערבי ללה"ק, וכשלא נמצא משומרת יכול לברך על מצה שאינה משומרת ויאכל וכו' כנ"ל. ולפי דברי הרב המחבר הרי"ץ ז"ל, נראה שזו אולי איזה מהתלמידים הוסיף לשון זה תוך דברי הרו"ה ז"ל בהעתקה (אברהם ח"ן). עכ"ל.

לפי דבריו, ישנה נוסחא שנוסף בה כך [מה שבמודגש] בזה"ל, וכל מצה שאינה עשויה על אופן זה, תקרא מצה שאינה משומרת. וכשלא נמצא משומרת, יכול לברך על מצה שאינה משומרת. ויאכל ממנה כל ימי הפסח, כיון שאין ידוע לנו שנפל עליו מים, כפי העיקר שבידינו אחזוקי איסורא לא מחזקינן. ע"כ.

המתבונן הישר, רואה ששורה זו הנוספת, אין לה כל כך קשר עם רצף הדברים שלפניה ולאחריה, ויותר נראה שהיא הוספת המעתיק ממה שמצא לפניו בגליון הספר הראשון שממנו העתיק, וכפי שהעיר שם לנכון הרא"ח נדאף.

גם בתשובות ר' יהושע הנגיד מהדורת פריימן (עמוד קה, הערה 3) העיר כך, בכ"י נמצאת כאן הגהה על הגליון בזה"ל, והרי"צ בתשו' פעולת צדיק ח"ב

דהיינו מצה המשומרת בלבד, ומצה שאינה משומרת הרי אין יוצאין בה ידי חובת אכילת מצה מן התורה.

וכן כתב מהרי"ץ, וחדש עוד, דאף במקומות דלא נהגו להחמיר משעת קצירה [אלא משעת טחינה או לישא. דב"ש], אין להם לברך על אכילת מצה, כיון דהויא פלוגתא דרבוותא וספק ברכות להקל. וכדכתב הבית יוסף דמחלוקת הפוסקים חשיב ספק, וכן כתבו עוד אחרונים. ודכתב עוד הבית יוסף בשם ה"ר מנוח, משום דהוי ספק לא תשא ולחומרא.

אמנם לדעת בעל העיטור, אף במצה שאינה משומרת כלל יוצא בה ידי חובת אכילת מצה מן התורה, ומברך עליה "על אכילת מצה". וביאר הב"ח טעמו, דסבירא ליה [לבעל העיטור] דדרשת 'ושמרתם את המצות' אסמכתא בעלמא היא.

והטור כתב בשם אביו הרא"ש, דמי שאין לו מצה משומרת אלא כזית, שיאכלנו מיד בתחילת סעודתו, כדי שיאכל מצה לתיאבון, ויברך עליו המוציא ועל אכילת מצה, ובסוף לאפיקומן יאכל ממצה שאינה משומרת ואינו חושש.

ל"ט, דף פט ע"א) בשם מה"ר יחיא אלקארה ז"ל. וראה עוד שו"ת חן טוב למהר"י בדיחי (מהדורת "נוסח תימן" ה'תשע"א, סימן י"ב, עמוד ס"ו).

□□ קצרו של דבר □□

לדעת הלכות פסוקות והלכות גדולות ועוד גאונים וכן דעת הרי"ף והרמב"ם, מי שאין לו מצה משומרת [למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה] אלא כזית, כשגומר סעודתו ממצה שאינה משומרת, מברך על אכילת מצה ואוכל אותו כזית.

אלא לדעת ההלכות פסוקות והלכות גדולות והרי"ף, אחר שאכל כזית ממצה משומרת, אוכל עוד מרור בברכה ואחריו כורך מצה ומרור בלא ברכה. אבל לדעת הרמב"ם ורבינו יונה, אחר שאכל כזית ממצה המשומרת, אינו טועם אחריו כלום. וכן פסק השו"ע.

אך לדעת כל הגאונים והראשונים הנ"ל, מי שאין לו מצה המשומרת כלל [למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה], ואפילו כזית אין לו, אם אוכל הוא ממצה שאינה משומרת אינו מברך כלל "על אכילת מצה". דאין מברכין ברכה זו אלא על מצה שיוצא בה ידי חובת אכילת מצה מן התורה

סימן קה

ברין התולש בבהמה מתה

וכתב הרמב"ם (פ"ט מהלכות שבת ה"ז)
 וז"ל, הגוזז צמר או שיער בין
 מן הבהמה בין מן החיה, בין מן החי
 בין מן המת אפילו מן השלח שלהן,
 חייב. וכו'. התולש כנף מן העוף, הרי
 זה תולדת גוזז. עכ"ל.

מהא דכתב הרמב"ם גבי בהמה הגוזז
 ולא הזכיר התולש, מוכח לדעתו
 דהתולש מן הבהמה בין מחיים בין
 ממיתה דפטור. דאי סבר דאף בתולש
 לאחר מיתה בבהמה חייב, הוה ליה
 לפרושי בהדיא כדכתב בסמוך גבי
 התולש מן העוף. ובאמת כן משמע נמי
 מתוספתא דלעיל. והא דאיתא בירושלמי
 (שם) תדע לך שהוא כן דתני תלש מן
 המתה חייב תלישתה זו היא גיזתה, יש
 לומר דקאי אעוף דלא שייך ביה גיזה,
 ולכן תלישתו זו היא גיזתו אף לאחר
 מיתה, ולא קאי אבהמה כלל. ואדרבה
 מהירושלמי יש להוכיח דבבהמה אינו
 חייב אלא עד שיגזוז.

וכן משמע להדיא מהרמב"ן בחידושי
 (שבת דף ע"ד:) שאחר שהביא
 להירושלמי הנ"ל כתב בזה"ל, למדנו
 עכשיו שהתולש מן העוף המת חייב
 משום גוזז, כדרך שחייב גוזז עצמו
 בשלחין לאחר מיתה. עכ"ל. מוכח פשוט

איתא בתוספתא (פ"ט ה"א) הגוזז מן
 הבהמה מן החיה ומן העוף
 אפילו מן השלח, מלא הסיט כפול, הרי
 זה חייב.

עוד איתא בשבת (דף ע"ד:) ת"ר התולש
 את הכנף והקוטמו והמורטו, חייב
 שלש חטאות. ע"כ.

ופירש רש"י התולש את הכנף, נוצה
 גדולה מן כנף העוף.
 ובירושלמי (שבת פ"ז ה"ב) איתא דבעוף
 תלישתה היא גיזתה. ובבכורות (דף כה.)
 בתלמודא דידן נמי איתא הכי, ופירש
 שם רש"י (ד"ה דהיינו אורחיה) שדרך נוצת
 עוף לתלוש ולא לגזזה.

עוד איתא בירושלמי (שם) רבי אילא
 בשם רבי שמעון בן לקיש
 התולש מן הקדשים פטור וכו'. רבי
 ירמיה בעי, מחלפה שיטתיה דרבי
 שמעון בן לקיש דאית פלגון התולש
 כנף בעוף המורטה והקוטמה, חייב
 משום שלש. וכו'. ולא דמיא, עוף שאין
 גיזה, תלישתה היא גיזתה, ברם הכא
 אינו חייב עד שיגזוז. תדע לך שהוא כן
 דתני תלש מן המתה חייב, תלישתה זו
 היא גיזתה.

דתלישתו היינו גזיזתו ואפילו לאחר מיתה. וכו', ואמר (בירושלמי) תדע לך שכן הוא התולש מן המתה חייב וכו'. ואין להשיב היאך יאמר מתה על עוף מה שלא נמצא בלשון המקרא, שהרי כיון שעוף הוא שם כולל ויש בו זכר ונקבה, אפשר לכנות בו לשון נקבה ולומר מתה, כן פירוש מורי נר'ו וכן נראה דעת הרמב"ן ז"ל. עכ"ל. הנה לא זו בלבד דסבר דקאי הירושלמי אעוף, עוד טרח ליישב דוחק הלשון. וכן העלה בחידושו על הרי"ף (שם דף לב. ד"ה ומדאמרינן).

[ואין] להקשות ממה שמצינו להר"ן על הרי"ף בביצה (דף ד.) שכתוב שם בזה"ל, כדגרסין בירושלמי בפרק כלל גדול התולש מן הבהמה חייב תלישתה זו היא גזיזתה וכו'. עכ"ל. דודאי טעות סופר היא זו, ודלא כמו שהוסיפו שם בסוגרים [המתה], דהרי הוא עצמו בשבת על הרי"ף גרס 'התולש מן המתה חייב'. וכן הוא בחידושו, ופשוט. ועפ"ז יש גם לתקן זאת בריטב"א הוצאת מוהר"ק שכתוב שם (שבת דף עד:) התולש מן הבהמה חייב, דפשוט דצריך לומר "מן המתה", דאם לא כן אזי שייך תולש אף בבהמה מחיים ופשוט דזה אינו, אלא דצריך להגיה שם כהריטב"א דבשאר הדפוסים שלפנינו.]

עוד ביאר בזה המאירי (שבת שם) בזה"ל, זה שביארנו שהתולש

דלא קאי הירושלמי אבהמה אלא אעוף, ומינה הוכיח הרמב"ן דהתולש מן העוף אפילו שמת חייב. ועוד משמע מהא דכתב כדרך שחייב הגוזז עצמו בשלחין, ולא אמר כדרך שחייב התולש וכו'. ופשוט. וכן העלה הריטב"א (שם) דבריו, ועיין עוד שם. וכן הוכיח מהרי"ט אלגזי על הלכות בכורות להרמב"ן (פ"ג אות מ') שכן סבירא ליה הרמב"ן בפירוש הירושלמי, ודיש לומר דהרמב"ם נמי סבירא ליה בפירוש הירושלמי כדעת הרמב"ן דמיירי בעוף דוקא.

וכן כתב בעל ההשלמה (שבת שם) דמשמע בירושלמי אפילו לאחר מיתת העוף, משום גוזז איכא וכו'. והרב ר' משה (הרמב"ם) ז"ל כתב גם כן בפרק תשיעי שהגוזז את הצמר וכו', עכ"ל. מוכח דאף הוא סבר כן בירושלמי דקאי אעוף בלבד. והביאוהו הארחות חיים (הלכות שבת סימן פ') והכל בו (סימן ל"א), וסתמו כדבריו. וכן הביא בספר המאורות (שבת שם). וכן סתם בספר אהל מועד (דרך ה' נתיב א').

גם הנה ראיתי להר"ן בחידושו (שבת שם) שכתב וז"ל, פירש הרמב"ן ז"ל דכיון דקאמר משום גוזז, שמעינן דתלישה דעוף כגזיזה דבהמה. ומה בהמה ליכא למיפלג בגזיזה בין חיים לאחר מיתה דאפילו לאחר מיתה הגוזז שלחין חייב, אף בעוף ליכא למיפלג בין חיים ולאחר מיתה דהתולש ממנו חייב

עכ"ל. והביאווהו הראב"ה (סימן רכ"ג) והרא"ש (שבת פ"ז סימן ו'), ורבינו ירוחם (נ"ב ח"ד פ"ו ע"א), וסתמו כוותיה. מוכח דקסבר רבינו חננאל דהך "ותדע" דבירושלמי, קאי אבהמה ולא אעוף.

[ואח"ז] ראיתי שכבר העלה הגאון יביע אומר (ח"ה א"ח סימן ל') לחלק מן הראשונים הנ"ל, ועיין עוד שם שהוסיף בזה כיד ה' הטובה עליו. אלא דתמיהא לי טובא היאך העלה שם להר"ן על הרי"ף בביצה דודאי ט"ס נפל שם כדביארנו, ולא זכר שר להר"ן על הרי"ף כאן בשבת ובחידושים דגרס להדיא בירושלמי כהרמב"ן. גם מן התימה איך לא שת לבו לט"ס שנפל בריטב"א כת"י (הוצאת מוהר"ק), שהעלה שם. [

אם כן יוצא לפי גירסת רבינו חננאל בירושלמי, דאין ראייה לכאורה משום מקום דהתולש מן העוף לאחר מיתה דחייב, דהרי לא קאי הירושלמי בהך 'ותדע' אלא אבהמה. ונלע"ד לפום ריהטא, דאפשר שזהו יסוד מחלוקתם של הראשונים הנ"ל, דלרבינו חננאל וסיעתיה רק בעוף חי שייך חיוב גוזז על ידי תלישה, וכדעת היראים והאור זרוע, ואפשר שאליו התכוין המאירי [או שנאמר שפירוש רש"י שעל הרי"ף מדויק יותר מרש"י שעל הש"ס שלפנינו, דבאמת לשון גדולי הרבנים שכותב המאירי, דרך כלל כונתו לרש"י, וצ"ע]. אבל שאר

חייב משום גוזז, גדולי הרבנים פירשו בתולש נוצה מכנף עוף החי, אלמא מן העוף המת אינו חייב. ואין הדברים נראין, שמאחר שהתולש חיובו משום גוזז, הרי חיוב גזיזה בחיים ובמתים שוים הם וכו'. וכן התבאר בתוספתא וכו', ומעתה אף התולש כנף מן העוף חייב אף לאחר מיתה. עכ"ל.

איברא שכן מצאתי להיראים (סימן ק"ב) דכתב דגוזז או תולש כנף של עוף חי כדתניא בפרק כלל גדול (דף ע"ד:) ובבכורות בהלוקח בהמה (דף כה.) התולש את הכנף פירוש לעוף חי וכו'. וכן מצאתי עוד להאור זרוע (ח"ב סימן ס"ג אות ב') שכתב ת"ר התולש את הכנף, פירוש נוצה גדולה מכנף עוף חי. וכן הוא בפירוש רש"י שעל הרי"ף (דף לב.).

~ ~ ~

אולם ראיתי לרבינו חננאל (שבת דף עה.) בגליון הש"ס לפנינו שגרס אחרת בירושלמי וז"ל, ואע"ג דרב כהנא לגבי רב תלמיד הוה, כיון דאשכחן בתלמוד א"י דקיימי כוותיה דגרסינן התולש כנף מן העוף חייב משום גוזז וכו', ודחינן לא דמיא תולש כנף עוף לתולש שער בהמה, דעוף שאין לו גזיזה תלישתה היא גזיזתה, ברם בהמה אינו חייב עד שיגוז. תדע שהוא כן, דתני תלש מן המתה חייב תלישתה זו היא גזיזתה, מן החיה פטור.

התולש מהבהמה מתה חייב שתלישתה
זו היא גיזתה.

אלא דלענ"ד צ"ע דאף אי סבר
כרבינו חננאל דבבהמה איכא
חיוב בתולש לאחר מיתה, הא מכל
מקום סבירא ליה לרבינו חננאל (שבת דף
צו: בגליון הש"ס) כרבי שמעון במלאכה
שאינה צריכה לגופה, ואם כן הלא
בתולש שער מלבושו שנעשה מעור
בהמה אינו צריך לשיער זה, נמצא דאין
בו חיוב חטאת.

הראשונים דסברי דשייך תולש דמחייב
בעוף אף לאחר מיתה, לא סבירא להו
דהך 'ותדע' דבירושלמי קאי אבהמה
אלא אעוף בלבד.

~ ~ ~

אמנם חזינן להט"ז (סימן של"ו ס"ק י')
דכתב צריך אדם ליזהר
במלבוש שנעשה מעור בהמה, שלא
יתלוש שער ממנה שיש בו חיוב חטאת,
דהכי איתא בירושלמי פרק כלל גדול

סימן קו

הערה בדין ברירה בשני מיני אוכלין

לברור האוכל שאינו חפץ. ולענ"ד אינו נראה, דמהלשון בסמוך דלא אסרינן זה אלא בפסולת מתוך אוכל, משמע שרוצה לחלק בדין הברירה בין בורר פסולת מתוך אוכל לבורר אוכל מאוכל, ואין זה אלא כשבירר המין שאינו חפץ. עוד, שאם נשנה הגירסא בלשוננו, א"כ מה הו"א שיהיה כאן איסור, הא בירר כדין, אוכל שחפץ בו. ואם תמצא לומר דאיירי בהניחו לאחר זמן ובזה האיסור, לא היה לו להזכיר כאן ענין פסולת מתוך אוכל אלא אוכל מאוכל. אלא ודאי יש לומר שהכל נכתב כאן בדקדוק רב וכדפירשנו, ובלי שום טעות סופר.

אלא שהרא"ש כתב שהבורר שני מיני אוכלין, אותו שרוצה לאכלו עתה מיקרי אוכל ואידך מיקרי פסולת [כן היא דעת התוס'. והביאו התרומת הדשן וכן פסק בטור]. ולפי זה משמע שאין לו לברור אלא המין שרוצה לאכלו עתה. שאל"כ הוי כבורר פסולת מתוך אוכל שאסור אפילו לאלתר.

~ ~ ~

נראה דלטעם הרמב"ם עצם הפרדת מין מחבירו, הוי מעשה ברירה

כתב הרמב"ם (מהלכות שבת פ"ה הי"ב) וז"ל, הבורר אוכל מתוך פסולת או שהיו לפניו שני מיני אוכלין ובירר מין ממין אחר, בנפה ובכברה, חייב. בקנון או בתמחוי, פטור. ואם בירר בידו לאכול לאלתר, מותר.

עוד כתב (שם הי"ג), היו לפניו שני מיני אוכלין מעורבין, בורר אחד מאחד ומניח לאכול מיד. ואם בירר והניח לאחר זמן אפילו לבו ביום, כגון שבירר בשחרית לאכול בין הערבניים, חייב.

נראה פשוט מלשוננו [גבי שני מיני אוכלין] ובירר מין ממין אחר או בורר אחד מאחד, שאין קפידא מה יברור ואפי' המין שאינו חפץ בו, ולא דמי לאוכל מתוך פסולת שאסור בזה לברור הפסולת מן האוכל אלא האוכל מן הפסולת. שאם היה אסור כענין הפסולת מן האוכל, לא היה נמנע מלפרש זה.

וכן כתב רבי דוד עראמה (שם) בזה"ל, נל"ד דאם בירר אוכל מתוך אוכל ואכל האוכל שבירר ויש מי שרצה לומר שט"ס נפל כאן וצ"ל ואכל האוכל שנתברר, שאף הוא יסבור שאסור

אוכלין מעורבין וסתם בזה, ולא נקט לפרש בזה כסברת הרא"ש.

נלע"ד בזה, דמספקא ליה להשו"ע מה דעת הרמב"ם, דלשון בורר אחד מאחד ומניה, לא משמע כל כך כסברת הרא"ש.

גם לשיטתו בבית יוסף לדעת הרמב"ם דיש לחלק בין שיעור לאלתר דגבי אוכל מתוך פסולת לשיעור לאלתר דגבי אוכל מאוכל, צ"ל דלדעת הרמב"ם לא הוי בורר אוכל מאוכל כבורר אוכל מפסולת. שאם כן, דהוי המין שאינו חפץ כפסולת, מה ראה לחלק ביניהם לענין שיעור לאלתר.

ותיקון, ולכן נקט לשון שני מיני אוכלין מעורבין. אך לא מטעם אוכל מתוך פסולת. ומשום כך מותר לברור אף את המין שאינו חפץ לאכלו עתה [ועיין להרא"מ הורו"ק על הש"ס].

אבל לסברת הרא"ש כתב הב"י דס"ל שאין לזה טעם לאיסור ברירה בזה, אלא אם כן נאמר שאותו שרוצה לאכול עתה מיקרי אוכל, ואידך מיקרי פסולת. עפ"ז אין לו לברור אלא המין שחפץ לאכלו עתה.

~ ~ ~

ומכל מקום בשו"ע פסק כלשון הרמב"ם לאסור ברירה בשני

סימן קז

יישוב דעת הרמב"ם בדין לאלתר בבורר

אלא אם כן בירר שחרית לאכול בין הערבניים. אלא שאיני יודע מניין לו לחילוק זה. ואם לא נתכוין לכך, קשה אמאי פלגינהו בתרתי. עכ"ל.

ולעני"ד צ"ע היאך אפשר לחלק כך.

שהרי בין בבורר אוכל מתוך

פסולת ובין בבורר אוכל אחד מאחר, נקט הרמב"ם דלאחר זמן היינו אפילו לבו ביום, אלא שגבי בורר אוכל אחד מאחר הוסיף לבאר דבו ביום היינו שבירר בשחרית לאכול בין הערבניים.

שאם היתה דעתו לומר שבבורר אוכל

מתוך פסולת אם בירר להניח

עד אחר זמן של לאלתר חייב, היה לו לכתוב בלשון אחר, דהבורר אוכל מתוך פסולת בידו להניחו **שלא לאלתר** נעשה כבורר לאוצר וחייב.

אבל לשון של אפילו לבו ביום

דלאפוקי מיום שאחריו הוא,

דנקט הרמב"ם בשניהם, משמע סתמא משחרית עד בין הערבניים. אלא שצ"ע למה ראה לפרש כן דוקא גבי בירר אוכל אחד מאחר.

איברא דבעלמא מצד הסברא יש

לחלק בין בורר אוכל

כתב הרמב"ם (שבת פ"ח ה"ב) הבורר

אוכל מתוך פסולת או שהיו

לפניו שני מיני אוכלין ובירר מין מין אחר בנפה ובכברה חייב, בקנז או בתמחוי פטור. ואם בירר בידו לאכול לאלתר מותר.

עוד כתב (שם ה"ג) הבורר אוכל מתוך

פסולת בידו להניחו אפילו לבו

ביום, נעשה כבורר לאוצר וחייב. היו לפניו שני מיני אוכלין מעורבין, בורר אחד מאחר ומניח לאכול מיד. ואם בירר והניח לאחר זמן אפילו לבו ביום כגון שבירר בשחרית לאכול בין הערבניים, חייב.

וכתב הבית יוסף (ריש סימן שי"ט)

בזה"ל, ומשמע דלא שרי

אלא לבורר כדי לאכול מיד אחר ברירתו כדברי המרדכי. ואפשר שכל שבורר לצורך סעודה, כל זמן שמיסב באותה סעודה חשוב לאלתר כדברי רבינו חננאל. ומכל מקום אם בירר להניח עד אחר שלש או ארבע שעות, נראה מדבריו שיש חילוק בין בורר אוכל מתוך פסולת לבורר אוכל אחד מאחר, דבבורר אוכל מתוך פסולת חייב ובבורר אוכל אחד מאחר לא מיחייב

שבבורר אוכל מתוך פסולת אם היתה דעתו בשעת הברירה לאכלו לאחר זמן אפילו לבו ביום [דהיינו משחרית עד בין הערביים], נעשה כבורר לאוצר וחייב, ומשמע אף אם נמלך אח"כ לאכלו לאלתר, כיון דבשעת הברירה תליא מילתא מה היתה דעתו אז. וכן מדוקדק בזה לשון הרמב"ם [ועיי"ע מנוחת אהבה (פ"ז הערה 29)].

משא"כ בבורר אוכל אחד מאחר, אף אם היתה דעתו בשעת הברירה לאכלו לאחר זמן אפילו לבו ביום דהיינו משחרית עד בין הערביים, מכל מקום לא מיחייב עד שיגיע בין הערביים. דאפשר דכיון דאיירי בשני אוכלין לא הוי היכרא כל כך דלהוי כבורר לאוצר, עד שיגיע זמן בין הערביים דאיגלאי מילתא למפרע דכבורר לאוצר הוה.

וכן מדוקדק לשון הרמב"ם להדיא. דגבי בורר אוכל מפסולת נקט לשון הבורר אוכל מתוך פסולת בידו להניחו אפילו לבו ביום, נעשה כבורר לאוצר דלהניחו למשמע אף אם לא הניח כן לבסוף וכגון דנמלך.

מאיידך גבי בורר אוכל אחד מאחר נקט לשון זה, ואם בירר והניח לאחר זמן אפילו לבו ביום וכו', דמשמע דבעינן שיניח ולא איכפת לן מאי הוה דעתיה בשעת ברירה.

מפסולת לבורר אוכל אחד מאחר. שבבורר אוכל מפסולת, אף אם הוא בורר בשביל אחר שעה או שעתיים, נראה יותר כבורר לאוצר. אך בבורר אוכל אחד מאחר, כיון ששניהם סוגי מאכל, לא נראה כל כך כבורר לאוצר, אלא אם כן הוא משחרית עבור בין הערביים, דזמן מרובה הוא [ועיינן עוד להלן בסמוך].

~ ~ ~

ולענ"ד נראה דאפשר ליישב דברי הרמב"ם בדקדוק לשונו הטהורה, על צד הנכון בעזה"ת.

רבאמת בין בבורר אוכל מתוך פסולת בין בבורר אוכל אחד מאחר, לשון 'אפילו לבו ביום' דנקט בהו הרמב"ם, היינו משחרית עד בין הערביים, ובזה אין חילוק ביניהם, דלא בא אלא לאפוקי בבירר ליום שאחריו.

אלא שמה שפירש הרמב"ם גבי בירר אוכל אחד מאחר דלבו ביום הוא משחרית עד בין הערביים, הוא לענין אחר.

כגון אם בירר על דעת לאכלו לאחר זמן ואחר שבירר נמלך לאכלו מיד, שבזה יש חילוק בין בירר אוכל מתוך פסולת לאם בירר אוכל אחד מאחר.

אך מכל מקום, אף בבורר אוכל אחד מאחר בעינן דלכתחילה יברור לאלתר, דכן כתב הרמב"ם (שם) היו לפניו שני מיני אוכלין מעורבין בורר אחד מאחד ומניה לאכול מיד.

העולה מכל האמור לעיל, לדעת הרמב"ם, דכל שאינו משחרית עד בין הערביים, ואפילו הוא עד שלש או ארבע שעות, לא מיחייב כלל.

סימן קח

בירור שיטת רש"י בגדר איסור בורר

לאב"י, ואם כן שרי לעולא בנפ וכברה
אפילו לבו ביום, ובמתני' דביצה אסר
לכל הפחות לבו ביום.

ונראה לר"י דברייטא דלעיל איירי
בבורר ביד, והכא דמוקמי לה
בנפה וכברה ברייתא אחריתי היא
ואפילו לאלתר חייב חטאת. וכן משמע
מתוך פירוש ר"ח דפירש שיש שלשה
דינן בבורר לאלתר, דביד מותר
לכתחילה, בקנן ובתמחוי פטור אבל
אסור, בנפה וכברה חייב חטאת. עכ"ל.
התוס'.

~ ~ ~

ולענ"ד יש לומר דפשט הגמרא כאן
בשבת אזיל טפי כפירוש
רש"י. דהני תירוצי דרב יוסף ורב
המנונא דחנן להו מקמי הא דאב"י,
דברייטא לא קתני קנן ותמחוי ונפה
וכברה, ולא קתני אוכל מתוך פסולת
ופסולת מתוך אוכל. ואסיקנא כאב"י
דלאלתר שרי ולבו ביום נעשה כבורר
לאוצר וחייב חטאת.

דאם איתא דלאב"י הא דשרי לאלתר
היינו ביד דוקא, אמאי לא
מיפליג בין יד לנפה וכברה, אלא על
כרחך כיון דלא קתני בברייטא לא יד

איתא בשבת (דף עד.) ת"ר היו לפניו
מיני אוכלין בורר ואוכל בורר
ומניה, ולא יברור ואם בירר חייב
חטאת. מאי קאמר וכו', אלא אמר אב"י
בורר ואוכל לאלתר ובורר ומניה
לאלתר, ולבו ביום לא יברור ואם בירר
נעשה כבורר לאוצר וחייב חטאת.

עוד איתא התם, היו לפניו שני מיני
אוכלין ובירר ואכל ובירר והניה,
רב אשי מתני פטור רבי ירמיה מדיפתי
מתני חייב. רב אשי מתני פטור, והא
תני חייב. לא קשיא, הא בקנן ותמחוי
הא בנפה וכברה.

ופירש רש"י, והתניא, לעיל חייב,
ואי בבורר ומניה לאלתר
מותר לכתחילה הויא, אבל אסור ליכא.

אבל התוס' (ד"ה והתניא) כתבו, וקשה
לר"י דלמאי דמוקמינן לה
בנפה וכברה, משמע דוקא לבו ביום
אסור אבל לאלתר אפילו בנפה וכברה
שרי. ובפ"ק דביצה (דף יד.) משמע
דבנפה וכברה אסור בכל ענין, דתנן
ב"ה אומרים בורר כדרכו בקנן ובתמחוי
אבל לא בנפה ובכברה, ולא מפליג בין
לאלתר לבו ביום. ועוד לכאורה לעולא
דלעיל הוי בורר לבו ביום כמו לאלתר

משא"כ לדעת התוס', דס"ל דהך
והא תניא ברייתא אחריתי
היא ובנפה וכברה חייב אף לאלתר, יש
לומר דלא בעינא הנך תרתי דלעיל,
דבחדא סגי, כלומר שכל שיש בו דרך
ברירה כגון נפה וכברה, אסור אף אם
בורר לאלתר ואינו נעשה כבורר לאוצר.
וכן הבורר בידו אף שאין כן דרך
ברירה, מכל מקום אם בירר לבו ביום
כיון שנעשה כבורר לאוצר אסור.

~ ~ ~

ולענין קושיית התוס' על רש"י,
נלע"ד ליישב. דגבי יו"ט
למעוטי בטירחא עדיף, ומשו"ה שרו
בית הלל לברור פסולת מתוך אוכל
במרובה טרחו על הפסולת. משא"כ
בשבת דאסור לברור הפסולת אף אם
טרחו מועט מברירת האוכל, אלא בורר
האוכל לבד.

לכן בנפה וכברה, לא קשרו ב"ה
ביו"ט אף אם בורר בהן לאלתר.
דכיון דרגילין לברור בהן בחול כמות
גדולה, ולמעוטי בטירחא עדיף, לכן
משום מראית עין דמיחזי כבורר לאוצר
אסרו בזה אף בבירר לאלתר, דומיא
דטבלה דקתני במתניתין. אבל בבירר
בידו, אף שבירר פסולת מתוך אוכל
שיש כאן דרך ברירה, מכל מקום כיון
שאין כאן טירחא וגם הוא לאלתר לכן
התירו ב"ה.

לוא נפה וכברה, אין לחלק, ואף בנפה
וכברה שרי לאלתר לאביי. ומשום הכי
כתב רש"י דהך והתניא היינו ברייתא
דלעיל.

אלא שעדיין יש לברר אם גם הבורר
בידו דינו כהבורר בנפה וכברה
ויש לחלק בין אם בורר לאלתר דשרי
לבין בורר לאחר זמן וחייב, או שמא
כיון שאין דרך ברירה ביד אינו דומה
לנפה וכברה ושרי אף כבורר לבו ביום.

ונראה לע"ד שלדעת רש"י, אין חיוב
בורר אלא בהתקיים שני
תנאים. א. כל שהוא דרך ברירה, כגון
נפה וכברה. ב. בבורר לבו ביום
שנעשה כבורר לאוצר.

עפ"ז צריך לומר, שאין חיוב בורר
מתקיים [לדעת רש"י] אלא
בבורר בנפה וכברה ולבו ביום, דאיכא
הכא דרך ברירה ונעשה כבורר לאוצר.

אבל בבורר בידו דליכא הכא דרך
ברירה [דביד, הדרך היא לברור
פסולת מתוך אוכל. וכן כתב רש"י (ד"ה פטור
אבל אסור) דלא דמי לבורר כלל. ועיין עוד
לקמן סי' שכ"א בב"י (סעיף ח') שהביא להרב
שבלי הלקט מש"כ לענין בורר ביד], אף
בבורר לבו ביום נעשה כבורר לאוצר,
שרי כיון שאין כאן קיום שני התנאים.
והוא הדין לבורר בנפה וכברה לאלתר,
דממה נפשך ליכא הכא נעשה כבורר
לאוצר.

ראי לא תימא הכי, הא גבי מרקד פירש רש"י במתניתין דהיינו בנפה, ולפי שיטת האגלי טל נימא נמי הכי דמכאן ראיא דאף בנפה אסור לאלתר, והרי אין נראה כן דעת רש"י, אלא מוכרח כדפירשנו.

~ ~ ~

עוד כתב שם [באגלי טל] להוכיח שיטתו מעובדא דרב ביבי, וסיים דבריו שם בזה"ל, אלא ודאי פסולת מתוך אוכל לפי האמת אפילו לאלתר אסור, וקאמר [הש"ס] דאפשר סבירא ליה [לרב ביבי] אוכל מתוך פסולת אסור והיינו כמו פסולת מתוך אוכל. עכ"ל.

אלא שלפי זה תקשי ליה מהא דכתב התוס' (ד"ה ולא ידענא) דלא מספקא ליה להש"ס בהך דרב ביבי אי ס"ל אוכל מתוך פסולת אסור דהיינו בלאלתר, דהא לכו"ע שרינן אוכל מתוך פסולת לאלתר. ולכן פירשו שם התוס' דפירוש "לא ידענא" היינו מה שלא ביררם תחלה קודם שהביאם לפניהן, דהיינו בלאחר זמן.

~ ~ ~

אם כן לענ"ד יוצא מדברי התוס' נראה יותר לומר דלדעת רש"י מספקא ליה להש"ס אי ס"ל לרב ביבי דאוכל מתוך פסולת אסור לאחר זמן כדין פסולת מתוך אוכל, ומ"מ סבירא

אמנם בשבת שאין איסור טירחא ולכן אף אם טורח ברירת האוכל מרובה מהפסולת לא שרי לברור הפסולת רק האוכל, משו"ה לא אסרו בנפה וכברה אם בורר לאלתר, דהא למעוטי בטירחא ליכא הכא, וליכא מראית עין. וכן בבורר בידו שאין כאן דרך ברירה שהרי אסור לברור פסולת מתוך אוכל, כל שכן דשרי ואף לאחר זמן.

~ ~ ~

עוד יוצא לנו מכך, דלשיטת רש"י שרי לברור פסולת מתוך אוכל לאלתר, דאף שיש כאן דרך ברירה, מכל מקום אין כאן נעשה כבורר לאוצר. דומיא דנפה וכברה בלאלתר.

אולם ראיתי באגלי טל דאף דכתב לדעת רש"י דבנפה וכברה שרי לאלתר ובבורר בידו שרי אף לאחר זמן מ"מ כתב שם דלדעת רש"י בפסולת מתוך אוכל אסור אפילו לאלתר, והביא ראיה מהא דפירש רש"י במתניתין (דף עג.) הבורר פסולת בידיו.

ולענ"ד צריך עיון. דאפשר שמה שפירש רש"י במשנה דהבורר היינו בורר פסולת בידיו, הוא בכגון שבירר לאחר זמן, דאיכא הכא תרתי, דרך ברירה ונעשה כבורר לאוצר. משא"כ בבורר לאלתר, דאיכא חדא וכדפירשנו לעיל.

בכגון שהפסולת מרובה על האוכל דאז
הוי בבורר האוכל דרך ברירה, דבזה
בלאחר זמן אף לרש"י נימא דאסור
דאיכא הכא תרתי, אלא דמספקא ליה
להש"ס בלאתר.

ליה לרש"י דפסלות מתוך אוכל שרי
לאתר.

איברא דאפשר נמי לומר דמספקא
ליה להש"ס אי ס"ל לרב
ביבי דאוכל מתוך פסולת אסור לאתר,

סימן קט

בגדר רבויי בשיעורא לחולה בשבת

הקטנה, או דילמא בכהאי גוונא לא הוי ריבויי בשיעורא דמה לי גדולה מה לי קטנה.

וכן יש לדון בזה אף בחולה שהזקקו לשחוט לו תרנגולת, ולפנינו תרנגולת אחת גדולה ואחת קטנה, האם גם בזה אמרינן דישחט הקטנה דלריבויי בשיעורא אסור, או לא.

ובאמת נלע"ד, דבין בגרורת בין בתרנגולת, בגדול וקטן לא אמרינן דהוי ריבויי בשיעורא ואסור, אלא כשהם דברים נחלקים נפרדים כענין דגמרא מנחות וכדכתבו הרשב"א והר"ן. אבל בגודל הדבר לא פלגינן, ואף הרשב"א והר"ן מודים בזה.

איברא, דראיתי להרב פעלים (ח"א או"ח סימן כ"א) שכתב שכן חילק חילוק זה בצעירותו, אלא שחזר בו מזה משום דדמי תרנגולת גדולה לשלשה גרוגרות בעוקץ אחד [בחולה שאינו צריך אלא לשתיים], דאף בעוף יש איברים נפרדים. עיי"ש.

אולם לענ"ד, אחר המחילה, עדיין יש לחלק. שהרי בשלש גרוגרות

איתא במנחות (דף סד.) בעי רבא חולה שאמדהו לשתי גרוגרות, ויש שתי גרוגרות בשתי עוקצין ושלש בעוקץ אחת, הי מיניהו מייתינן. שתיים מייתינן דחזו ליה, או דלמא שלש מייתינן דקא ממעטא קצירה. פשיטא, שלש מייתינן, דעד כאן לא קאמר ר' ישמעאל התם אלא דכי ממעט באכילה קא ממעט קצירה. אבל הכא דכי קא ממעט באכילה קא מפשא קצירה, ודאי שלש מייתינן.

וכתבו הרשב"א (חולין דף טו:) והר"ן (ביצה דף ט: ד"ה ומיהא) דעד כאן לא איבעיא לן אלא כי האי גוונא דבשתיים בשני עוקצין איכא רבוי בצירה. מכלל דפשיטא לן דשתיים בעוקץ אחד ושלשה בעוקץ אחר, דשתיים מייתינן שלש לא מייתינן, דלריבויי בשיעורא אסור.

אלא שלפי זה יש לעיין מה הדין אם יש לפנינו גרוגרת אחת גדולה מאוד בעוקץ אחד וגרוגרת אחרת קטנה בעוקץ אחר ואין החולה צריך אלא לגרוגרת אחת, האם גם בכהאי גוונא אמרינן דלריבויי בשיעורא אסור ויביא

וכ"ש לגרוגרת גדולה דאינה חלוקה,
אלא חלק שלם.

ואף לדעת הרב פעלים (שם) שהכריע
כהר"ן דדין ריבוי הוי איסור
דאורייתא וספיקא דאורייתא לחומרא,
עדיין נראה שיש להתיר אף בזה משום
ספק ספיקא. דספק אי שייך בזה דין
ריבוי כלל, ואף אם תמצי לומר
דשייך, אולי הלכה כדעת הסוברים (עין
ר"ן שם) דריבויי בשיעורא הוי דרבנן.
כנלע"ד.

בעוקץ אחד ושתיים בעוקץ אחר ואינו
צריך אלא לשתיים, ודאי דשייך ריבויי
בשיעורא, כיון שיש בידו לתלוש שתי
גרוגרות מאותו עוקץ של השלש [אף
אם הם נמאסים ע"י כך] ולא מיחייב,
לכן בתלישת כל השלש מעוקץ אחד
הוי ריבוי.

משא"כ בתרנגולת גדולה, אף שיש
בה איברים נפרדים, הא
מ"מ אי אפשר לכזית בשר בלא שחיטה,
א"כ ודאי לא שייך בזה דין ריבוי כלל.

סימן קי

הערה בדברי הכסף משנה ברין מלאכה דגוי בשבת

שהרי כן הקשו בתוס' ונראה לכאורה דאזלי בשיטת ר"מ דבשוגג שרי ליה ולאחרים אף לבו ביום. וכן העלו קושיא זו שאר הראשונים [רשב"א, ריטב"א, מאירי, הר"ן ועוד].

ונראה שזו היא תמיהת הכס"מ, שהרי לא מצינו לאף מ"ד דמבשל בשוגג בשבת דשרי לאחרים מיד ולא עצמו אסור. שהרי לר"מ שרי אף לו עצמו לבו ביום, ולר' יהודה אסור אף לאחרים לבו ביום.

~ ~ ~

אמנם אפשר דכל כוונת הרמ"ך להביא ראיה דבמעשה שבת אף ע"י ישראל בשוגג, שרי לאחרים. ובודאי גם הרמ"ך ס"ל דשרי אף לו עצמו, ופשוט הוא.

וכן ראיתי להמהרש"א שכתב וז"ל, ולפי התירוץ שכתבו התוס' לעיל (ד"ה ואם בשביל) דדבר שאינו קל לא גזרינן שיעשה הישראל בידיים. וא"כ נכרי שבישל בשבת נמי שרי לישראל, וכ"ה במרדכי, מיהו היינו בנכרי שבישל לעצמו. אבל בשביל ישראל ודאי אסור,

כתב הכסף משנה (הלכות שבת פ"ו ה"ד) וז"ל, כתב הרמ"ך גוי שעשה מלאכה וכו', צריך לפרש מ"ט אסור לישראל אחר. ואם מבשל בשוגג מותר לישראל אחר, כ"ש זה. ור"ת והראב"ד וכל הפוסקים אומרים דמותר לישראל אחר. עכ"ל. ודברי הרמ"ך תמוהים, שהרי דברי רבינו מבוארים במשנה וגמרא. ומה שהוא פשוט אצלו דמבשל בשוגג מותר לישראל אחר, איני יודע מנין לו. ואפילו לפי דבריו לא דמו, דבישראל ליכא למיגזר שפעם אחרת יבשל בשביל ישראל אחר משא"כ בגוי. וצ"ל שכל דברי הרמ"ך אינם אלא לענין המתנה בכדי שיעשו. ועכ"ז קשה מה שהקשיתי עליו שיש לחלק בין מבשל בשוגג לגוי שעשה מלאכה. עכ"ל הכסף משנה.

הא דכתב דדברי רבינו מבוארים במשנה וגמרא, אפשר דס"ל להכסף משנה כהרא"ש שלשון ישראל שבמשנה משמע לכל ישראל (וכבר הערנו על זה במקו"א).

אלא מה שכתב לתמוה על רמ"ך שהקשה ממבשל בשוגג דמותר לישראל אחר, זה לכאורה צריך ביאור.

ולכך לא קשיא להו [לתוס'] אלא
מישראל המבשל בשוגג, דההוא מסתמא
בשביל ישראל הוא ושרי. וק"ל עכ"ל
נמצא שעצם קושיית תוס' לדעת
המהרש"א היתה לענין אחרים הנהנים
מאותה המלאכה הנעשית ע"י הישראל,
שבמבשל שרי ומיד, ובגוי שבישל
לאחרים אסור.

או אפשר שנפלה שם טעות סופר
ברמ"ך וצ"ל ואם מבשל במזיד
מותר לישראל אחר. דלפי זה אזלא
כר"מ. ואין לגרוס שוגג.
וכן העלה השבלי הלקט שאלה זו
אליבא דר"מ ובמבשל במזיד,
דשרי לאחרים [אלא ששם כתב לאסור
ויישב בזה, עיי"ש].

תשובת הראב"ד מהר"ר יוסף אלקארה ז"ל בדין הנחת תפילין של יד מעומד

את תוקף גדלותו והיקף תורתו, תיאר מהר"ר עמרם קורח ז"ל בלשונו
הזהב וז"ל,

הראב"ד יוסף קארה, הלך בכל דרך רבו מהרי"ץ ז"ל, הנהיג עדתו ביושר,
בענוה והשכל. החזיק מוסדות הלימוד ורבוץ תורה, ונתן לבו עליהם. קבע
ישיבה בביתו בכל לילה שתי שעות קודם אור היום, ללמוד וללמד משנה
ותלמוד עם פירש"י ותוספות. היתה לו בקיאות שלמה בסוגיות התלמוד
ופירש"י, ורובם גורסם על פה. ומתלמידיו היותר מפורסמים, ה"ר חיים קרח
וה"ר שלום חבשוש וה"ר שלמה צאלח ושלשת בניו ה"ר שלמה וה"ר יחיא
וה"ר אברהם. חיבר ספר קיצור דיני שחיטה ושבעים טרפיות, וקראו "זבחי
א-להים". (סערת תימן, עמודים כ"ז-כ"ח)

מכל תשובותיו הרבות אשר השיב לשואליו כל ימי שבתו על כס רבנותו,
לא נותרו בידינו אלא מתי מספר.

תשובה זו שלפנינו [כת"י הספרייה הבריטית, מס' 12344], איני יודע אם
נתפרסמה כבר בעבר. אך ממנה שביררתי לעת עתה, אין לה מכיר.

מתוכנה, ניכרת חכמתו הרבה, והנהגתו הרכה בסבלנות יתרה.

ולענין חתימתו כאן אשר חתם ללא שם חניכתו – אלקארה, פעמים
מצאנו שחותם עם שם חניכתו [בעיקר כשחותם על פסקי דין וכדו'], ופעמים מצאנו
לו שחותם ללא שם חניכתו כנראה כשלא ראה צורך גדול לכך.

מבין שמות השואלים, השם השני, קל לזיהוי. אך השם הראשון שבחתימה
המסולסלת, נתקשיתי לזהותו בוודאות וכתבתי כפי המשוער, יתכן שכיוונתי.
אם לאו, אשאיר זאת לחכמים ממני שיבואו אחרי.

שואלים אלו, לא היו תמימים או עמי הארץ הנצרכים להדרכה בהנחת
התפילין. להיפך, חכמים הם, ההולכים סחור סחור לידע תוקפה של הלכה.
וממרוצת קולמוסם [בכתבם 'דעוניהון' במקום 'דעיניהון'], אתה למד על מקומם
מדרום תימן.

ולמען לא יחסר המזג, הערתי פה ושם.

(צילום הכת"י של תשובה זו, מוצג לאחריה).

[שאלה]

יורנו מורנו החכם הותיק נר ישראל בוצינא דדהבא דעוניהון [צ"ל דעיניהון] דישראל סבירן עלך כמה"ר יוסף אלקארה בזו השאלה,

כי יש אנשים שמוציאים התפילין מן התיק ומניחין אותם שניהם מעומד, אם יש נדנוד עבירה בדבר או לא. יורנו רבינו*.

הצעיר שלום ו' ישראל אלקסי יוסף בא"מ יוסף אלעזרי יצ"ו
יצ"ו ס"ט יזי"א

* זאת השאלה, אינה שאלתם המקורית של אותם שואלים החתומים מטה, אלא מועתקת היא תיבה בתיבה מספר אגודת אזוב כת"י [ראה לשונה לקמן]. כנראה, הגיע לידם ספר זה, ותמחו על לשונו שכתב שהמניח תפילין של יד מעומד ודאי איסור גדול הוא עושה, ועל כן שאלו פי השופט אשר יהיה בימים ההם, הלא הוא מהר"ר יוסף אלקארה ז"ל. והוא השיבם דבר, והניח דעתם. ומה שלא הזכירו ספר זה במפורש, כנראה רצו לידע מהי דעתו עצמו מבלי שישפיע עליו שום דבר.

כך כתוב בספר אגודת אזוב כת"י [בדיני התפילין וסודן. וכיום כבר נדפס ספר זה (נתניה ה'תש"פ, עמוד ס"ד, ד"ה וידוע)] בזה"ל שם,

ושאלו לרב הא-להי ר' יוסף ו' גיקאטילה ע"ה וזו היא השאלה, יש אנשים שמוציאין התפילין מן התיק ומניחין אותם שניהם מעומד, אם יש נדנוד עבירה בדבר או לא. יורנו רבינו. תשובה, ודאי איסור גדול הם עושים. וטעם הסוד הוא, כי כאשר מוציאין אותם מן התיק עשו כבוד למשנה המלך, מפני שתפילין של יד הוא סוד משנה תורה. וכשהמלך יהיה מזומן עם [משנה] המלך, אין ראוי לחלוק כבוד למשנה לפני המלך וכו'. עכ"ל [שם במהדורת הדפוס נשמטה תיבת 'משנה', והוספנוה כאן תוך סוגריים מרובעים אף שמופיעה היא בכת"י, מכיון שמהדורת הדפוס נפוצה כיום], וראה מה שהאריך שם. ובשו"ת עולת יצחק (ח"א סימן ו' אות ב' ד"ה וסודם) העלה דברי האגודת אזוב הנ"ל באריכות, עיי"ש [ובקיצור לשון, העלה כן גם בשו"ע המקוצר (או"ח סימן ט' סעיף ח' הערה ל"א)].

[תשובה]

אם לובש תפלין של יד מעומד, אין כאן נדנוד עברה. אבל לפי הסוד, צריך ללבשו של יד מיושב ושל ראש מעומד**.

ואתה שלו' יום ה' ס' וילך משה
הצעיר יוסף נ' שלום ס"ט

** כתוב בשו"ע (או"ח סימן כ"ה סעיף י"א) בהגהת רמ"א בזה"ל, יש מי שכתב להניח של יד מיושב ושל ראש מעומד. ובמדינות אלו לא נהגו כן, אלא שתיהן מעומד. עכ"ל.

הבית יוסף, נראה לדעתו שאין איסור להניח תפלין מעומד כלל ואף אין חשש איסור. שהרי מצאנו לו שהזכיר תשובת הר"י גיקטליא הנ"ל (או"ח סימן כ"ה), והעתיק מקצת ממנה, והשמיט ואף לא התייחס לשאר דבריו שם. כך כתב הבית יוסף (שם) וז"ל, וראיתי בתשובת הר"י גיקטליא ז"ל שעל פי הקבלה אסור להוציא תפלה של ראש מהתיק עד שתהיה תפלה של יד מונחת. עכ"ל הבית יוסף. והיא היא התשובה הנ"ל, כמוכח מתוכנה.

אמנם, המנהג בדורות האחרונים בתימן היה להניח תפלין של יד מיושב. וכן כתב מהר"ד משרקי ז"ל בשת"ז (או"ח סימן כ"ה ס"ק כ"ד) על מה שכתב הרמ"א שם 'יש מי שכתב להניח של יד מיושב ושל ראש מעומד', שכן מנהגינו, והשמיט סוף הגהת הרמ"א בזה [ומה שהעתיק תחלת דברי הרמ"א (ולא השמיטם), לא מטעם שזוהי דעת מרן השו"ע עצמו, אלא משום שכך היה המנהג בזמנו בתימן וכפי שכתב 'וכן מנהגינו']. וכן כתב מהרי"ץ בעץ חיים (מהדורת 'נוסח תימן', ח"א עמוד תתמ"ה), ונראה שהוסיף תיבת 'ועומד' ('ויקף' בלשון ערבי) תוך לשון התכלאל קודם הנחת תפלין של ראש.

אולם בתכאליל הישנות והישנות נושנות [ואפילו בתכאליל של רבני תימן שנטו אחר מרן השו"ע כגון הר"ס רמצי'אן והר"י ונה והר"י בשירי והר"י עדוי ועוד], אין זכר לזה כלל [ולא נזכרה תיבת 'ועומד' לפני הנחת תפלין של ראש], ומשמע שיכול להניחם איך שירצה, עומד או יושב. וכבר הארכנו בזה בסידור הרמב"ם (עמוד י"ז הערה ק"י), עיי"ש. ואכמ"ל.

דיואן בכתיבת מהרי"ץ עם הערותיו עליו

הזדמן לי לראות דיואן כת"י [כת"י מוזיאון ישראל ירושלים, מס' B11.0380. בספה"ל, מס' 34687], ובראשיתו שתי הקדמות לדיואן, האחת קצרה והשנית ארוכה, ושתיהן מאת כה"ר יוסף בן שלום בדיחי ז"ל.

הקדמות הרב בדיחי הנ"ל, נתפרסמו לראשונה בדיואן "אפתחה שיר" (בני ברק ה'תשנ"ט, מבוא, מעמוד 15 ואילך) על פי שני העתקים כת"י, אשר אחד מהם הוא הדיואן כת"י הנ"ל.

[ומדבריו בסוף הקדמתו הקצרה באמרו 'ואכתוב לי ספר מוגה' וכו', נראה שהקדמות אלו המופיעות כאן אינן בכתיבת ידו אלא העתק הן, שהרי דיואן זה אינו כתיבת ידו, וכדלקמן. ויתירה מזאת, צורת כתב ההקדמות הנ"ל אינו דומה כלל לכתב הדיואן שאליו הן מצורפות. וזה פשוט. אך מן הנראה, כתב לעצמו דיואן, ומשם העתיקו המעתיקים את הקדמתו החשובה לשאר העתקים אחרים. ודלא כמו ששיערו בדיואן "אפתחה שיר" הנ"ל (במבוא עמוד 8) שגם ההקדמות וגם הדיואן עצמו בכתיבת הרב יוסף בדיחי הנ"ל].

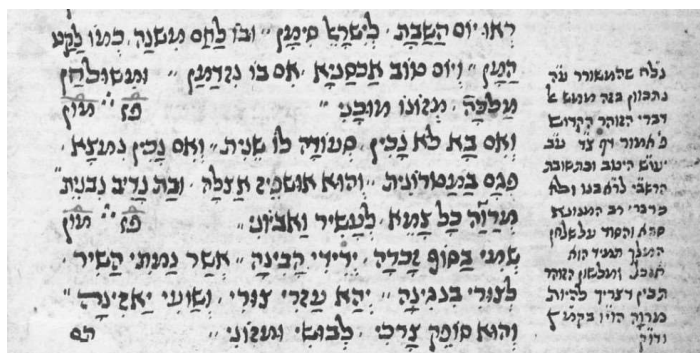

הדיואן עצמו, נראה לי ברור שהוא בכתיבת ידו של גאון עוזינו מהרי"ץ ז"ל, כפי הידוע לנו מצורת כתיבת ידו הקדושה בשאר ספרים וקונדריסים שכתב והעתיק [ואולם פה ושם הושחלו בדיואן זה עוד מעט דפים בכתיבה שונה עם שירים נוספים].

שם בשיר "אהבת יום שבת מנוחה תנחיני" (דף ז' ע"ב), מצאנו לו שם הערה בגליון עם הזכרת שמו בפתיחתה, כפי שהיה רגיל להעיר בצעירותו בלשון 'נראה לי חיים', בראשי תיבות – נל"ח.

העיר שם על תיבת 'מלכה' בזה הלשון [ראה צילום מס' 2, בעמוד הבא]:

נל"ח [נראה לי חיים], שהמשורר ע"ה נתכוון בזה ממש אל דברי הזוהר הקדוש פרשת אמור דף צ"ד ע"ב יעו"ש היטב, ובתשובת הרשב"י לרבי אליעזר בנו, ולא כדברי רב המנונא סבא, והסוד על שלחן המלך תמיד הוא אוכל. ומלשון הזוהר תבין דצריך להיות מרנה הוי"ו בקמ"ץ ודו"ק.

צילום מס' 2

כדוגמת זה, מצאנו לו גם בספר "ראשי בשמים" למהר"ד משרקי ז"ל, שהעיר שם בלשון – נל"ח. ואצרך כאן שני צילומים מהעתק הנ"ל בכת"ק [שנתגלה מקרוב, ע"י ידידי ר' שגיב מחפוד נר"ו] בשני מקומות שם שהעיר בכגון זה ווראה עוד פסקי מהרי"ץ ח"ו, מבוא הספר עמוד 4 והערה שם, ושם בעמוד 22 צילום כת"י.

ואבל אם יס' דם אור א"צ
לכפות: שא"צ לכפות כל
הדם: לפיכך א"צ (לחנותין) לכפות
עד שיצא כל הדם הגהה מעיו ימותי עד
איהל לידו נפץ: כדי שיסדק מקצת דם הנפץ
א"צ: האותיות כחולות באצבעות יס' כפה
א"צ: אם יס' כחולות נפץ נפץ א"צ

(מהרי"ק) ולא ידבר
(כלל) ומשום
נדע רבו הדמים של
כשרה ושל נפץ
רוחץ דם הנפץ כלל הוא
מים ולא נדע כי הכשר
במים בשימור הדם היה
בז' מדרגות מים (ולא שלל
דם) חייב לכפות וא"צ
פמור (כלל) כשרה דברי
הגמ' בפ"ד דבזק

לכפות מדרגות
ע"י באור בה
שלמה סי' פו

צילום מס' 3. שם (סימן כ"ח ס"ק י"ח) העיר בסוגריים – נל"ח שצ"ל דם.

וי' אצמקה כולה אם נחמתי בבב
הסרכל בבועל להבשיר בנפיה: ולרביהם נוקבים קדושים
לכד' למעלה מן הליחה ומשימנים מים על הליחה
אם בצבץ כשרה לרביה האסור אבל הרש"ל כ' שחץ
לה הקצה לרביה בנקום האכסום אבל במקומות נזהרין
להבשיר בנפיה (פ"י כמג"ל) וכן נזכר בדפוס ואכסום
בריהא וסרכל מנ: לזה נדאי בלעז במכה בעצן הסרכל
וצריך לבדוק האכסום עכ"ל יעין משה
כה וזה אם קלה כעץ נורמה דייגו אקלה
בטבעה יתיר משאר ריחות (פרה) נא"פ
דריי: ע"י נדקב נפץ לשון מצחיות
למרות זה: כי אז שהגיעה לבשר שהרופא
גורדו

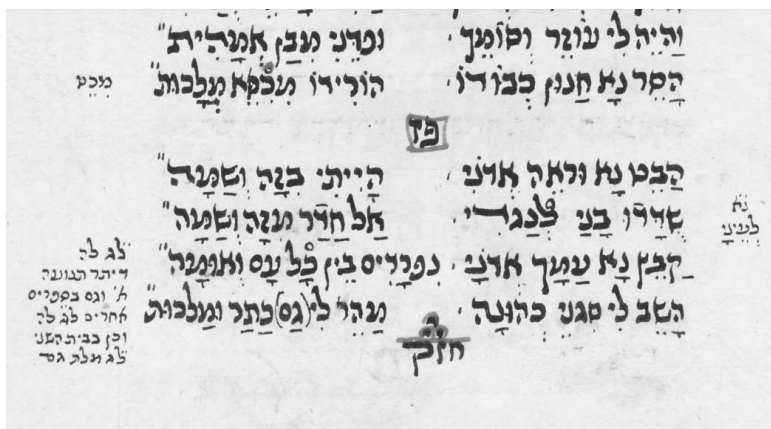
מבצבצות הנקום דם
וי' מני ש מבשיר נכנע
בנפץ סק בסרכל אנהרין
אם עולה בשר תחוד

גלח חץ דליה
למנוח
מבועל דשאנ
התם דאמריין
מכה דעכרה
בשר ריחה עכ
הבועל ודאי
נכנס הרוח לשם אבל הכא
איבא למימור וישע דאמריין
עיקר והדבר קיימי בשמירה
זו ע"י אחרונם דל"ה

צילום מס' 4. שם (סימן ל"ו ס"ק כ"ד) הערה ארוכה בגליון.

גם בשיר "אל אל קדוש ומיוחד" (דף ל' ע"א), העיר קצת בארוכה על תיבת 'כל' בזה"ל [ראה צילום לפניך]:

לא גרסינן לה, דיתר תנועה אחת [כי כל הצלעות הן חמש תנועות יתר ותנועה, ובתוספת מלת 'כל', הן שש תנועות ולא חמש כבבולן. וכן בענין מלת 'גם' שבסמוך]. וגם בספרים אחרים לא גרסי לה. וכן בבית השני לא גרסינן מלת 'גם'.

צילום מס' 5

□ □

אך שאר הערותיו המופיעות שם, הן קצרות. מהן שינויי נוסחאות ומהן פירושים וכיוצ"ב [אמנם, שם בדף י' ע"ב, כנגד השיר "קדוש היום לאדונינו", נכתב בצידו בגליון בזה"ל, הפזמון הזה חברתי ליום השבת וכללתי בו רבים מדיניו וסודותיו. ע"כ. אך אין זה לשון מהרי"ץ עצמו, אלא זהו לשון הר"מ לונזאנו ז"ל על שירו זה שחיבר הוא עצמו, אשר הועתק אל הדיואן הנ"ל יחד עם עוד שירים להרמ"ל הנ"ל, הלוקחים מספרו "עבודת מקדש"].